

III.

C S E P E L.

E l ő s z ó.

Honunk vármegyéinek-helybeli, statistikai, földleírásai, és történeti tekintetben rendszeres leírása egyik legkívánatosabb irodalmi vállalat lenne hazánkat a bel- és külfölddel megismertetni. Ily munka bár mely nemzetnek, díszére szolgálna, 's azt a' haladás jótékony gyümölcsei közé méltán számíthatná. — Ezen meggyőződés indíthatta a' művelődés pályáján mindinkább előreható népeket is, jelesen a' cseheknek oly nagyszerű munka' létrehozására, mellyben országoknak minden helyei környülállásosan leírják, sőt a' nevezetesebb várak és városok rajzolatjai a' leíráshoz csatoltattak, igen czélirányosan: mert mit eddig hazájokról sok keresgélés után ide 's tova elszórva találhattak csak meg, azt most nagyobb gyönyörűséggel olvassák, 's egybefoglalva elméjükben is könnyebben megtarthatják. A' régi várak, romok, és városok rajzai minden csak valamennyire mivel lélekre meglepően hatnak, a' leírást elevenítik, a' haddankor emlékeit, mellyek között annyi dicsők, buzdítók, és tiszteletre méltók találhatunk felmelegítik, az idő fogai ellen és a' feledékenységtől megőrzik 'sib.

Bell Mátyás már ez előtt 100 évvel iparkodott hazánk' minden helyeit a' vármegyék sora szerint földleírásai és történeti tekintetben, az akkori időhöz képest kimerítőleg leírni, 's a' nevezetesebb helyeket rajzaikkal együtt kiadni. Nem is sajnált a' dicső férfiú semmi fáradságot gyalog járva be nagyobbára a' leírt helyeket, nem semmi költséget, csak az kár, hogy ezen hasznos — mint mondják 62 kötetnyi munka — az esztergami érseki könyvtárba letéve a' feledékenység és enyészetnek adták át. Tudtomra legalább néhány vármegyéket kivéve, a' nagyobb rész nem jött közönség elébe, mert a' hazája dicsőítésére áldozatokkal örekedő 's azért milliók birtokára érdemes, de szegény Bellnek nem volt értéke munkája kiadását eszközölhetni, a' vármegyék pedig nem pártolták, 's így nagy fáradsággal szerzett munkájának sem maga, sem hazafiainak nem veheték méltó hasznát.

A' későbbben megjelent ily nemű munkák közül, említést érdemel: Szirmay Ádámotól, Zemplénvármegyének igen érdekes leírása, nem különben: Fényes Elek földirásai, és statistikai munkája; a' mult 1840-ik évben Peatvármegyének leírását talán e' modorban akarta eszközölni Barra, mellynek első kötetét kis adta. „Donau Ansichten“ című német munkában is számos a' Dunapartján fekvő város, és várainak rajzaikkal együtt 's érdekes leírással kísérve foglaltatnak.

De mind ezek csak vázolatjai annak, mit e' részben Bell Mátyás igyekezetei után kívánhatunk. Miután tagadhatatlan, hogy egy két magányos embernek sem ideje, sem tehetsége hasonló munkát előállítani; véleményem szerint egyedül a' törvényhatóságok' hazafiaink buzgóságától várhatni, hogy kiki tulajdon megyéjének helybeli, földleírásai, történeti, és statistical tekintetben kimerítő leírását Bell igyekezetei után, a' nevezetesebb tárgyak rajzaival együtt köz költségen, vagy aláírás útján eszközölhesse. Addig is még e' pium desiderium teljesülend előkészület gyanánt, mint cseppet a' tengerbe, jónak láttam Csepel

szigete' leírását földleírási, helybell, statistikai, és történeti tekintetben egész terjedelmében a' közönség elébe terjeszteni.

Csepel' fekvése.

Csepel kiterjedése, fővárosunk közelében kies fekvése, úgy nem különben régi történetének érdekessége miatt figyelemre érdemes; jelenleg igen sokszor megragadó látványok' helye, midőn gőzhajóink partjai mellett hasítják a' szöke Dunának hajkait. Kezdődik e' sziget Pestmegyének pillisi járásában Budán alul egy negyed-órányi távolságra, hol a' Duna két ágra szakadván, a' nagyobbik Promontoriumnak magyarul Dunafoknak ¹⁾, a' másik kisebb ág Soroksárnak, Ráczkevének 'stb. tart.

Elsőn csúcsos és keskeny kiterjedésű, de jobban távozván egymástól Dunánk' ágai, mindinkább tágul annyira, hogy Promontoriumon alul $\frac{1}{2}$, alább pedig Tököle és szent Miklós falvak között csaknem egy mértföldnyi tért foglal magában, 's ez a' legszélesebb pontja Csepelnek. E' ponton alul szemlátomást összébb szorúl, nevezetesen: Ujfalu és szent Márton falvakaál, hol szinte csak $\frac{1}{2}$ mértföld szélességű, Továbbá ugyan ismét kitevül, Ráczkevénél $\frac{1}{4}$ mértföldnyi szélességre, de ezután csak hamar keskenyedek, Rácz-Almásnál végre egyesülvén a' Duna két ága, olly hegyes csúcscsal végződik, mint kezdeténél mutatkozik.

¹⁾ Sió, és Dráva folyóinktól: Sió-foknak és Dráva-foknak elnevezett helységek példájára, ezen latin 's azért a' néptől különféleképp elcsavart értetlen Promontor nevet, magyarul legalább hivatalosan Dunafoknak elnevezetnii a' jelen magyarosodási időben helyén volna. L. eről az Ismeretek tárá. —

Szélessége és hossza.

A' fenebbi leírásból kitetszik Csepel sziget szélessége, melly is néhol $\frac{1}{2}$ néhol csak $\frac{1}{4}$ mértföldnyi. Oláh Miklós ugyan 3 — 4 mtf. szélesnek írja, azonban tekintve mostani helyzetét e' szigetnek, Itélete épen nem áll, ha csak olasz mértékkel nem élt, de még akkor sem.

Hosszuságára nézve is különböznek az írók' véleményeikben:

Igy a' már említett Oláh Miklós 9 mértföldnyi hosszúnak tartja Csepel szigetét, Csalóköz után említvén meg azt Magyarországról írt munkájában ¹⁾: *A' másik szigetnek melly Budán alul nem messze kezdődik Csepel a' nere, hosszúsága délnek mint egy 9 szélessége pedig 3 — 4 mtf. lehet 'stb.* Oláh Miklósnak a' sziget szélességét és hosszúságát illető adatain azonban méltán kételkedetni 's azokat nagyítottaknak állíthatni.

De még kevesbé érdemel hitelt a' topographia Hungariae ezimű munka szerzője ²⁾, midőn 11 mtf. hosszúságunak mondja Csepel szigetét, ha csak ezt is némiképp nem menti és pedig még alaposabban mint Oláh Miklóst ama' környülállás, hogy olasz létére talán olasz mfdket számlált.

Istvánfy a' Buda felmentésére sietett török hajós sereg jövetelét írván le, ugyan ott e' szigetről is emlékezik munkájában, annak 8 pannoniai mtföldekre terjedő hosszúságot tulajdonítván, mindazonáltal adata hibás és nagyított. — Végre

Bell Mátyás itélete ez: maga az öreg sziget (Csepel) a' számlált szigetcsekék közt több kanyarulatokkal

¹⁾ Nicolauts Oláhus, Descriptio Hungariae l. 1. c. 1. 1. §.

²⁾ Bombardi, Topographia Hung. 1718.

hosszában mint egy 5 magyar mfnyi tért foglal¹⁾. Am-
bár Bell mint oly férfi, ki tulajdon állítása' szerint — az
egész szigetet gyalog bejárta — minden hitelt érdemel,
de a' sziget hosszúságáról való véleményét úgy tetszik
csak gondolom formán tette fel, úgy mint melly a' legutóbbi
hivatalos uradalmi felméréssel nem egyezik meg, melly
szerint: Csepel szigete 7. magyar mfvet tesz hosszúsá-
gában. ²⁾

A szigetnek elnevezetése.

Mikép hiták régen a' rómaiak vagy egyéb nem-
zetek e' szigetet midőn t. i. Budával együtt benne uralkodtak is, ki nem nyomozhatni.

Árpád alatt Ásiából ide jött magyar eleinknél Béla
névtelen jegyzőjeként elejnte általánosan csak a' Duna
nagy szigetének, *insula magna Danubii* neve alatt volt
ismeretes ³⁾, később ugyan a' nevezett író, és a' sziget-
ben maig fenálló vélemény után, Árpádnak' Chepel nevű
kedves főlovásztól, egy serény kún férjflutól, ki feje-
delme lovait a' mostani Csepel falu határán legeltette, és
ott állandó tanyát ütött, neveztetett el Csepelnek előbb
csak a' falu, utóbb pedig róla az egész sziget.

¹⁾ Mathiae Bell, Notitia Hungariae novae historico-geographi-
ca. Sect. 5. act. II. pag. 515.

²⁾ Némelyeknek azon észrevételeikre, hogy ez előtt a' sziget
hosszabb volt, és csak nem a' rész-almási szigetekéig
terjedett azt mondom: ha ezt feltennők is, az egészre
nézve még ez sem lenne nagy különbséget, mivel az imégy
hozza férczöldendő darabocská alig adna $\frac{1}{2}$ hosszúságu tol-
dalekot. — Ugyan a' kimondott hosszúsági tér szerint Is-
meretek Tárában Csepelt 6 mf. nyújtó adata is igazsá-
gát kíván.

³⁾ Árpád azon részéről, hol később Budrug-vára épült a'
Duna mellett salföld menve érkezett a' Duna nagy szige-
téhez 's ott táborba szállott népevel 'stb.

Istvánfy azonban kétféle nevét is említi érdekllett
szigetünknek. — *A' török hajós sereg (úgymond ő)
szent Margit szigeténél, melly CPELLIÁNAK mondatik meg-
érkezett.* 'stb. Az elsőt vagy is a' szent Margit nevet egy
kolostorról, mellyet véleménye szerint e' szigetben ha-
zánk' egyik fejedelme épített szent Margit apáczáinak és
romjai még most is láthatók — tulajdonítja Istvánfy e'
szigetnek, de hibásan. Igaz ugyan, hogy Csepel szigetében
valaha három zárda virágozott. Egy a' szigetből, második
a' harosi; harmadik az ufalusi, vagy ercsénynyel szem-
köztli. De az elsőben soha sem voltak apácák, hanem ha-
rátok, kiknek apáturjokat Pázmán cardinal jegyzése sze-
rint az esztergami érsek nevezte ¹⁾. Ugyan ezt állithat-
ni az Ercsénynyel szemközt fekvő kolostorról, mellyet a'
már idézett székes-fejérvári papi névköny után 1260-ik
körül Tamás nádor alapított, és pedig nem apácák ha-
nem zirczi barátok számára, mint ezt alább bővebben
meglátjuk. A' harmadik vagy is a' Haros szigetében haj-
dan létezett zárdáról semmi írásbeli adatunk nem lévén
²⁾, pusztán a' néprégéből merített vélemény szerint ha
feltennénk is, hogy abban valaha apácák laktak, és
talán sz. Margit száaz, mint fejedelem asszonya Buda vi-
dékén épült több kolostoroknak ezt is meglátogatta, de
hogy benne rendszeren nem lakott 's azért (egybiránt is
mint romjai mutatják csak csekély lévén a' kolostor) ró-
la bizonytal nem nevezhették el az egész szigetet, ezt
reményem nem szükség soká vitatni. Ugy látszik
Istvánfy e' szigetet a' valódi „Buda-Pest közti szent Mar-
git szigettel zavarta össze 's nem is jó elő illy elneve-
zése e' szigetnek egyéb föld- vagy történet leírónál
sőt, hogy már Istvánfy idejében is e' szigetet tulajdon-

¹⁾ Schematismus Ven. Cleri Dioecesis Alba-Regalensis 1838.

²⁾ Egy régiségel' barátja véleménye szerint ez is a' zirczi pa-
pokról volt.

képen Csepelnek hiták, kitetszik felhozott szavaiból: *'a török hajós sereg Margit szigeténél, mely Cepeliának mondatik'* stb.

Leopold császár egedelmével a XVIII-ik század végfelé Eugen sabaudiai herczeg hírván o' szigetét, né-melly írók Eugen szigetének nevezték azt. Budán és szent Gellért hegyén alul emelkedő 's mint egy 11 mff. terjedő szigetét eddig Csepelnek, lassanként pedig Eugén szigetének híják, mivel annak művelését, és felvirág-zását ama' dicső herczeg hőkezűséggel leginkább mozdította elő. — Egy másik tudós író pedig azt mondja, „*A' Buda-Pestet meghaladó Duna, szokása szerint több szigeteket képez, melyek közül legnevezetesebb ama' melyet Csepelnek mások Ráczkevének, a' németek Raczenmark'nak most pedig Eugen szigetének neveznek Eugen' herczeg-ről kinek ujra születését köszöni.* ¹⁾

Halhatatlanok ugyan a' tisztelt herczeg érdemei édes hazánkra nézve legalább annyiból, hogy a' törököt innét kiverni fényes diadalával segítette 's azért méltó hogy dicső neve a' késő maradéknak is átadassék holta ntán, azonban másokra szállván e' sziget' birtoka előbbi uráról megfeledkezett a' többség, és így most o' szigetét felváltva leginkább csepeli, sokan főhelyétől Ráczkeve szabados mező várossától raczkevi szigetnek is nevezik. ²⁾

¹⁾ Cerographia Hungariae.

²⁾ Csepely szigetének kiterjedéséről, és elnevezetéséről a' fentebb' elő számlált különböző véleményeket felhozni és megfontolni szükségesnek gondoltam, hogy ezen tárgyakra nézve minden ellenvetés vagy kétség előre elbárártassék, melyet netalán amaz írónak oly annyira változó ítélteikből származtathatni, láthatni ezekből egyszersemind mi-csoda elővigyázzattal kell hinnünk hasonló régi adatoknak, midőn egyedül Csepel szigete kiterjedéséről tisztele véleményt olvasunk.

A' körül lévő kisebb szigetekéek és pedig a' bal oldalon.

Csepel vagy Ráczkeve nagy szigetét, mind két felől számos nagyobb 's kisebb szigetekéek övedzik, és pedig a' bal oldalon magán 10-et számlálhatni.

Az 1-ső Pesthez egy mérföldnyire, alább Soroksár irányában látható; róla mindazáltal igen csekély lévén, egyebet nem mondhatunk. Nagyobb ennél:

A' 2-dik Takson és Haraszi falukkal szemközt hosszában nyulik, és mind szénával, mind szép gyümölcsökkel bővelkedőbb lehetne, ha a' birtokosok mivelési teká-fetben fáradságokat nem sajnálnák. Ezután nem messze átellenl partja felé a' Duna ágának következik:

A' 3-dik és szent miklósi szigetnek híják a' falu-ról, melynek határára dől, és ugyan annak tulajdona, valamint az előbbit a' harasziak és taksoniak ¹⁾, használik.

4-dik mely kevésbé alább szemlélhető tökölytek szigetének neveztetik, ámbár Csépf faluhoz közelebb esik. Ez hozótosabb az előbbieneknél, 's több benne a' nád és csalit mint fa, jelenleg azonban tisztítani és művelni kez-dik az:

5-ik mindjárt a' leirt szigeten alul ugyan Csépfnek irányában van, és az csak kisded terjedelmű, a'

6-dik szent Márton és Laczháza ²⁾ faluk közt fekszik. Ugy tartja erről a' rege, hogy mostani „angyal

¹⁾ Ezen helység érdekes nevezetét Takson magyar vezérünk-től vette, ki a' vélemény részeit ott is fekszik eltemetve, egy a' falu felső részén látható épület alatt, mostani birtoko-sa a' religio fundusa, lakosai pedig svábok.

²⁾ Laczháza kis kőn kerületű nagy helység, monda szerint nevét 4 László (kőn Lászlónak is mondatik) királytól vet-te, ki az ezen falu régi helyén tanyázó kunokat igen is gyak-

sziget nevezetét Angelino, vagy Bell Mátyás szerint Angelino nevű aszonytól vette, ki némelyek beszéde után a' hajdani királyaink egyikének kedvese lévén, e' szigetben fogadta annak látogatásait, utóbb gyermekének ugyan ott vízbe fulladtát gyakran siratván a' partokon, róla maradt volna az Angelino elneveztetés. Többen úgy tartják hogy az említett személy ráczkevi görög asszony volt, ki a' leirt sziget mellett Dunába esett gyermekét sokáig siratván, ez által a' lakosoknak eszmét adott e' szigetnek róla való elneveztetésére. De ez mind vélemény, és rege, ámbár mások a' felhozott történetet igaznak állítják. Annyi bizonyos, hogy a' lakosok már emlékezetet felülmúló időktől fogva csak angyali szigetnek nevezik, — ki-ről? 's micsoda oknál, vagy esetről fogva? ezekről a' régi irások halgatnak. Egyébiránt e' keskeny és nem igen hosszú szigetecske szép gyümölcsöket természet, és hajdan a' ráczkeveleknek — kik azt mind ekkorig bírják — menedékkül szolgált, midőn napjaink bátorságtalanok valának, mint ezt alább fogjuk látni, ama' gyászos időktől több sírdombokat színte maig mutogatnak benne az emberek, néha pedig még régi pénzdarabokat is ásnak fel.

A' peregieknek is volt ezelőtt, és pedig mindjárt falujuk szomszédságában Ráczkevének éppen szemközt egy szigetjük, mely tehát a'

7-ik lenne, de e' szigetet a' Duna már nem keríti, régi víz árkának helye is csak alig lévén látható, azért most már előbbi nevezetét nem érdemli ¹⁾, helyette egy

ran meglátogatta miért (ugyan ott megölettvén) később róla neveztek az épülő falut Laczkóházának most röviden Laczkóházának. Ezelőtt 100 évvel a' Duna partján feküdt szemközt az angyali szigetcskével még a' gyakor árvizek nevezetesen az 1744. miatti heebb költözni kényszerítettek, mint most a' csepeliek.

¹⁾ E' szigetecske hajdan azon számos királyi mulató berkek egyike volt, hol fejedelmink Csepelre rándulván mulatni

zátonyt hordott össze a' Duna éppen egy arányban az érintett szigettel, alább pedig mindjárt Ráczkeve' végén kerék zátony nevű 's meglehetősen nagyságu szigetecskét, mely a' megszünt peregi sziget számát kipótolja, annál inkább, mivel amannál terjedelmesebb, és a' beane feltalálható gyümölcsökre nézve kisebb is, a'

8-ik szigetecske, mely Ráczkevének alul 's Becsének éppen átellenében, ettől csak a' kis Duna egyik kifolyása által választatik el, közönségesen becei szigetnek nevezetik a' lakosoktól, ámbár a' beceiek kisebb, nagyobb részét ellenben a' ráczkeveiek bírják. Csallitok, kaszálók gyümölcs és egyéb fákkal borítva lévén, messzeről szép tekintetet és birtokosainak hasznot ad. Hozzá minéműségre és használatra hasonló a'

9-ik sziget somiyói név alatt, az előbbtől a' kis Duna egyik ága (mely Dabnak és Dömsödnek tart) különzi el. Mondhatni hogy minden eddig előszámolt szigetecskék közt ez a' legtágosabb 's hosszúságot némelyek egy, szélességét $\frac{1}{2}$ mérföldnyinek itélik; kövér fűtől, szelid és erdei fáktól sűrűsített berkeiben hajdan ama' háborus idők alkalmával számos falukból kibujdosottak kerestek menedéket. Ugymondják, hogy egyszer 17. helység lakosi bujkáltak vala itt; nevezetesen, midőn Buda vára több ízben ostromoltatván, mindenféle ellenség török, német, lengyel 'stb. zsarolta e' boldogtalan vidéket, mit az ekkö-

szoktak, az akkori irások szerint: floridus „magyarul“ virágos bereknek nevezetett, a' virágokról, melyeket benne a' királyok gyönyörködtetésökre tenyésztettek. Utóbb e' helyen is fala támadt, 's a' régi név után a' később itt megtelepedő idegen ajku németek és tótok (nem tudván szokásoknál fogva a' b betűt jól kimondani) Peregnek keresztelték. Így nevezik most is ezen már egészen megmagyarosodott falut, de régi helyét az 1771. árvíz után megváltoztatták 's mint egy $\frac{1}{2}$ órányira heebb költöztek. Volt templomok, és házhelyek nyomai maig láthatók Ráczkevének éppen átellenében.

koráig fennmaradt sirdombok, kereszték 's egyéb épületek némelly mohosult romjai (valamint előbb az Angelina szigetnél említettük) híhetővé tesznek. Legalább a' ráczkevi lakosoknak benne való tartózkodásokról nem hágy kételkedni egy régi jegyzet, melly ugyan a' ráczkevi régi napló-könyvben így szóla' 16-lapon: 1686-ban *Gáca István Takács Gergelyel az sovány szükségben az biróságot Somlyóban viselték.* — Szép kaszálóinak, és gyümölcsöseinek alsó részét a' dömsödiek, felső nagyobb részét pedig a' ráczkeveiek használják, — végső szigetcské ezen folyam ágon a' dabi szám szerint a':

10-dik, fákkal, füvel mint amazok ellátva, de sokkal csekélyebb. — Vannak még e' nagy sziget' csucsán alább itt ott néhány vízfordások, és zátonyok, de melyek különös említést nem érdemlenek. Mindazonáltal el nem mulaszthatom, hogy ne szóljak ama' romokról, melyek néhány évek előtt a' nagy sziget' alsó csucsánál Rácz-Almás frányában láthatók valának. Ezeket a' lakosok néhai kolostor maradványinak tartják és hogy azt, szigetsőinek nevezték, mivel épen a' szigetsőjénél épült szent Pantaleon vértanu tiszteletére. Ezen szentről „Pentel” névhangja szerint, neveztetett el bizonyosan a' fejevári Dunaparton nem messze alább az említett romokhoz fekvő „Duna-Petele” mezőváros, mellyet hajdani római telepítvénynek mondanak. Azonban valamint eredete környülállási, úgy későbbi viszontagsági is (legalább előttem) homályba enyésznek. A' székesfejevári papi névkönyvből ugyan tudjuk, hogy 1261. körül szerzetesek lakták, kiknek apátjokat Pázmán Péter kardinál jegyzése szerint az esztergami érsek nevezte ki, de mikor szűntek meg? bizonytalan. — 1730 — 40. tájban már tökéletesen elpusztultak, mert Bell Mátyás e' vidéket ugyan az említett időtájban megjárván, és leírván, ezen kolostorról nem emlékezik. Ma pedig a' néhány évek előtt még látható csekély maradványok is elenyészvén, már csak az apátsági

ezim van még fean, de nem szigetfői mint hajdan, hanem Csepel szigetének mostani főhelyéről Ráczkeve mezővárosáról: Abbatia S. Pantaleonis de Insula Ráczkeve név alatt, mellyet előbb néhai Vallenstein Schmidt János ráczkevi plébános és esperest bírt, jelenleg pedig ugyan ő felsége kinevezéséből Kratoquilla István pozsonyi kanonok csupán tiszteletből visel.

Szigetcskék a' jobb oldalon.

A' Duna jobb és erősebb ágán fekvő szigetcskék közül figyelemre méltó:

1-ör Ama' fáczányos liget vagy máskép' hárosi sziget, melly Tétény felett kezdődvén, mint egy ezer lépésnyire tart. Szép erdejében a' különféle gyümölcsfák, és egyéb viritó ligetek, mivel a' madaraknak nem csak enyhelyet szolgáltatnak, hanem hő eledelt is, e' felett mivel partjai a' többiekénél kissé emelkedetebbek, 's azért a' víz sem öntheti el oly könnyen — ha csak az áradás nem rendkívüli — e' tekintetknél fogva a' szárnyas állatok szaporítására igen alkalmas, valóban a' nemesb fajtu madaraknak, nevezetesen a' fáczányoknak sokszor bővségében van, innét nyerte fáczányos liget czímét is; közepé táján egy régi épület romjai szinte' nagy láthatók. Regélik hogy valaha apácza - kolostor és templom volt, de e' hiedelem alapságát valamint a' rom előbbeni viszontaságait sem lehet kitanulni bizonyosan. Falaiból nem rég vadászlatot építettek — 's így belőle most csak néhány csonka darab falak állanak még 's egy fa kereszt, melly a' régi templom sanctuariuma helyét tudatja az utazóval 's hogy minden romlandó. ¹⁾

¹⁾ E' leírt szigetcskével szemközt a' nagy szigeten fekvő hajdan ugyan Háros nevű falu, mellynek nyomai sem látszanak már, emlékeztet azonban mindekkoráig fentartotta a' hagyomány.

2-or Tétényhez közel ismét van egy liget hajdau 1. Száraz birtoka és fáczányos kertje, most pedig más nevezetű uraságok birják. E' liget azonban alig érdemli meg a' sziget nevét, mivel csak ha a' Dana kiűnt veszi azt a' viz körül.

BOGNÁR JÓZSEF.

(Folytatása következik.)

VIII.

C S E P E L.

(Folytatás).

3-or Hamza, vagy Handsa-bég máskép Érd mellett 3. szigetcskéket számlálhatunk. Az elsőt egy kis ág választja el a' helységtől, 's mivel többnyire ez is áradáson kívül kiszárad, inkább posvány és kákás ér gyanánt tekinthető. A' tőle kerített föld ha víz nem borítja meglehetősen legelőt ad, egyik szeglete pedig sudár nyárfákkal benövesztve lévén, mind tüzelőt mind italmat szerez jég torlások ellen a' mellette fekvő házaknak. ¹⁾

¹⁾ Ezen mezőváros helyén hajdan „Potentiána” nevű római telep épült. A' háta megitt emelkedő dombokon egy régi erösség árka, és ugyan ezeken keresztül a' Dunapartján messze lefutó római országútnak nyomai most is észre vehetők. Régente magyar falu volt 's Érdnek nevezetett, és illy nevű ns. család birtoka. Utóbb a' török megfészkelvén magát rendszeren egy bég lakott itt többek közt Hamza-bég; körül azután hívogatták; a' benne települt ráczok, a' németek pedig Hanzli-pek- nek csavarták. Alsó részén a' mezővárosnak szinte maig áll egy csonka török torony a' domb oldalán pedig regényes tekintetű kastély melly ez előtt gróf Illyésházy most herczeg Batthányi

Idé nem messze belebb Duna medre felé látszanak: 4-er Két kisebb szigetcskéek, nádas és veszős alakokban. Egyébiránt csekély jelentésűek ¹⁾, és a' tőköllyek, kik határa szélére dűlnék használják. Szinte $\frac{7}{8}$ órányira ezektűn következik:

5-ör Az újfalusi szigetcské, elnevezettve a' falutól, melly alatt fekszik 's attól csak egy kis csatornácska által különöztetik; kiterjedésére nézve minden jobb oldali szigetcskéek közt ez legnagyobb és szép fákkal, berkekkel, fűvel, gyümölcseszel megáldatott; gyakran nevezetes fajtások esnek. Ez előtt szarvasok, őzek 'stb. lappangottak benne, most ritkaság csak egyet is látni. Azon a' részen

talajdona az uradalommal együtt. Az alatt fekvő házakat elpusztítván az 1838. érvíz, most az ország-út mellé épáltak és csonos rendes telepedéseket Új-Handsa-bégnék nevezetik.

¹⁾ Csekély jelentésűek ugyan kiterjedésükre nézve, de vidékők mind a' két felől érdekes. A' nagy sziget felől ugyan is: belől látható nem messze a' miregyházi kúpolna, melly körül hajdan falu volt mint beszélük. A' fejevári avagy a' Duna jobb oldalán pedig velők által el'euben fekszik: Batta helység a' e' felett emelkedő dombokon ama' nevezetes „száz halmok” mellyek az ide nem messze lévő tőrök-völgyi csatában Attila alatt elesett hunnokok tetemei nyugosznak. Mindenik halom alá ezer temetett, és így a' száz halomba fekvő elesettek száma 100 ezerre menne, midűn a' római vesztéséget Detrik és Karman vezérek alatt 150 ezerre teszik. Ezen csatában esett el Keve vagy hunn vezér is, kit azután régi írőknek szerint (mint ezt Jerney, Podhraderky Chronicon Budense című munka' kiadásnak taglalatában vélelőn megmutatta) Kowaszára az az Keveházra vagy is a' mostan elforgatott név szerint: Kajászó szent Péterre temettek. — Ama' sírhalmok közül némellyeket Horvát István feloytatott, de benne csontokon 's néhány vasdarabokon kívül egyebet nem talált. Abbeli véleményit ezen tudós férjűnünk mintha e' száz halom helyett százsz halmat kellene érteni, elég világosan megczatolják, a' régi írők, kik ama' halmokat: centum colles-nek nevezik, innét talán a' nem messze fekvő Czíkola pusztá' neve is.

melly az öreg Dunára néz Ercsénynek szemközt épen a mostani révpartinál hevernek ismét egy épület nagyságra mutató — massív maradványai. Hogy hajdan keresztformára négyszegű kövekből készült lakás és erős alkotásu templom volt, Bel Mátyás írja, és pedig hitelesen úgy mint ki e' vidéket 1730-dik év táján személyesen beutazta. Ennek idejében még (mivel hihetőleg a' budai ostrom alkalmával romboltatott össze) falai 's néhány boltbajtások oly állapotban valának, hogy ezeken több szentek képeit, 's egyéb festvényeket látni lehet. Ma e' régi maradványból egy két csekély, de mint már fellebb említettem nagyság, és fejedelmi építőre mutató vastag fal darabok fekszenek épen a' part aljában nem sokára az őket nyalagató Duna árjaitól a' feledékenység' örvényébe sodrandók.

Előbbi viszontagságáról e' romnak ennyit mondhatok; és pedig egy író, hajdani magyar királyi vadász ebek tartására emelt épületnek vélt¹⁾, melly balgátagnak, kitetszik Bell Mátyás leírásából, ki mint szemmel látott író természetesen több hitelt érdemel, mint amaz olasz külföldi talán valamely tudatlan értesítőjétől koholt mende mondája. Tehát hogy kolostor, és templom volt annyi bizonyos, mert erre mutattak a' még Bell Mátyás idejében 1730 — 40. fenálló falak, boltozatok 's az ezeken látható képek és festvények.²⁾

¹⁾ Bombardi, Topograph. Hungariae, és ezután Bel munkájának rövid kivonatban kiadója illy czím alatt „Compendium Hung. Geograph. ad exemplar. Notitiae Hungariae Mathiae Bell editi. 4. 1792. pag. 120.“

²⁾ Ha Bellnek ezen leírását a' fennemlített Compendium 'stb. írója figyelmesben olvassa, e' szerint Dombardinak véleményit nem pusztán említeni, hanem megczáfolni is kellett volna.

Ezt erősíték a' székesfejérvári papi név könyvben, e' romokról feljegyzett adatok, mellyek szerint 1260. év táján, itt Tamás magyar nádor a' zirczi barátoknak apátságot alapított.

Később ugyan azt 1499. körül szent Ágoston rendét tartó szerzetesek bírták mint perjelséget — prioratus — végre nem ugyan mindjárt a' mohácsi veszély után hanem Bell Mátyásnak fennemlített utazási leírása szerint a' XVII-dik században pusztult el, most már csak néhány faldarabok tartván fel emlékét, 's amaz apátsági czím, mellyet az apostoli felség mind'g osztogatni szokott 's véle az utóbbiak közül gróf Stärenberg győri, azután Spetykó Ferencz székesfejérvári kanonok éltek, jelenleg Farkas Ferencz ugyan székesfejérvári kanonok és nagy prépost él. A' leirt szigetnek által ellenében fekszik Ercsény, nagy ráczfalu, 's olatta mindjárt egy szép gyümölcsös szigetecske.

Ezután alább jön a' besnyői, mellyet azonban csak nagy víz járáskor kerít 's akkor egészen előnt a' Duna. Máskép nádas és posványos ligetein a' ráczkevei csordák legelnek, az árvizektől fennmaradt vízenyős helyein pedig halat, csikot, nadályt foghatni, 's mindenféle szárnyas állatokat vadászhatni. Ezel szemközt vannak.

Az adonyi 2. szigetecskék — tovább lorei, makádi és végre rácz-almásiak. Mind ezek többnyire sudár vad és szeléd gyümölcsfákkal borítvák, de különösen az adonyi szigetecskében található gyümölcsfáknak szaporítására és nomesebbítésükre néhai gf. Lángi Zychy János részvétellel ügyelt.

Földének minéműsége.

Mi e' szigetben a' föld minéműségét illeti általában: sovány az, és homokos, minélfogva tiszta buzát csak kevés helyeken vetnek, de egyéb magot is úgy terem

meg haszonnal, ha állhatatos szorgalom járul hozzá, azaz ha gyakran trágyázzák és háromszor megforgatják. Kivételt egyedül a makádi föld érdemel, mely fekete 's búzát is, de különösen híres burgonyát terem. Egyébiránt róna itt, és egyenes minden, csak ide 's tova leginkább Ráczeve Tükölye és Szent-Miklós mellett lát az ember néhány ölnyi magosságu homok buczkákat emelkedni, azért 's mivel a fejevári sokkal magasb partok, a szigeti alacsonyabbakra által vetik a Dunát, gyakran kiöntések és veszedelmes árvizek járnak vidékét, mellyek nem csak hogy a lakosoknak szántóföldet siralmasan rongálják, hanem alantabb helyeken a hátra maradt vizek számos elgőzölög és levegőt rontó mocsárokat képeznek. — De vannak több rendes tavak is.

Ilyen a) Szent-Miklós falu alatt, melly sárca és vadkacsákkal bővelkedő vadászatot 's néhány kéve nádat is nyújt:

b) a' Becsével szemközt lévő holt Duna ág. Ez haddan ugyan a' kis Duna' medre volt, de mivel a' falnak dülvén ereje, azt nagyon mosta, néhány évek előtt elzárták felülről a' lakosok befolyását, és így jelenleg halászatra igen alkalmas tavat alkottak; mellyet a' pesti halászkok bírnak hasznóhárben, és benne évenként sokszor 200 mázsa halat, e' felett jókora nagyságu rákokat is bőven fognak. Ugyan Becse alatt az úgy nevezett Királyréten is van egy tó, melly Király-tónak mondatik. Valaha gyakran le szoktak e' vidékre járni magyar fejedelmink mulatság okáért, olyankor a' réten sátorokat ütven vadásztak, a' közelévé tóban halásztak, innét maradt ezen vidékre a' királyréti és királytói nevezett. Az elsőnek egy részével, az utóbbival pedig egészen 1503-dik évben költ, 's a' város levéltárában most is látható oklevél szerint Anna királyné II. Ulászló neje kegyeskedett megajándékozni Ráczeve mezővárosát mint a' hagyomány tartja oly czélhól, hogy a' ráczevek jobb lovakat

tartsanak, 's a' fejedelem kocsija előtt, ha ide néha lerándult, gyorsabban nyargalhassanak.

Ezen leirt ugy nem különben az ezel csak nem egy folytában találtató *gyulai* és makádi tavak, fenekők kiterjedésére nézve nem megvetendők, nevezetesen a' ferdői, melly csak nem egy mértföldnyi tért foglal. Víz ugyan nem borítja medrüket mindig, tökéletesen azonban igen ritkán száradnak ki, 's azért midőn zsonhékés részeiről évenként számos kocsi nádat, kákát sokszor szénát is takarítanak, másfelől mély közepükben még most is szép halaszatok esnek, és több fontnyi nehézségű halakat fognak.

Erdők sem hibáznak Csepel szigetében, a' Dunának mind a' két partját jókora vastagságu tölgy, nyár, jegegye, szilfa, eger 's több nemű fák borítván. Beleből ugyan csak fűzfákon akad meg a' szam, mert a' jobbára vízenyős helyeken ezek vigabban tenyésznek. Ez előtt Ráczeve felett kellemes látásu és hasznu fenyves zöldellet, ezt a' könyelmű lakosok tőből kivágták, most itt ott lát már a' boszorkodó utas néhány tengődő hokrot. ¹⁾ Az akác és nyárfának e' szigeten is kezdik által látni különösen homok fogásra alkalmas voltát; 's azért ezen fák nemével számos homok buczkákat elhintve örömmel szemléltük. Egyébiránt ama' méltó panasszal kísért általános észrevétel t. i. hogy az erdőkre illő figyelem és kimélet hazánkban nincs, gondolom ide is alkalmazható. A' most nem rég' Holicsból leküldetett erdész és fővadász mester ugyan (mint hallottam) e' régi bajt orvosolni, és a' megirtult erdőket új ültetvényekkel szaporítani, egy szóval művelni szándékozik, 's minden jó érzésű ohajt-

¹⁾ Az 1830-diki nagy tél alkalmával következett tüzelői fa szükség leginkább szülte az említett fenyves bitangolását, mellyet helyre állítani annál könnyebb volna, mivel az ide való földet a' fenyő kedveli, mint az uszág erdejében most is vígan tenyésző szép sudár fenyves mutatja.

meg haszonnal, ha állhatatos szorgalom járul hozzá, azaz ha gyakran trágyázzák és háromszor megforgatják. Kivételt egyedül a makádi föld érdemel, mely fekete s búzát is, de különösen híres burgonyát terem. Egyébiránt róna itt, de egyenes minden, csak ide s tova leginkább Ráczkeve Tükölye és Szent-Miklós mellett lát az ember néhány ölyvi magosságú homok buczkákat emelkedni, azért s mivel a fejevári sokkal magosb partok, a szigeti alacsonyabbakra által vetik a Dunát, gyakran kiöntések és veszedelmes árvizek járnak vidékét, melyek nem csak hogy a lakosoknak szántóföldet siralmasan rongálják, hanem alantabb helyeken a hátra maradt vizek számos elgöngyölő és levegőt rontó mocsárokat képeznek. — De vannak több rendes tavak is.

Ilyen a) Szent-Miklós falu alatt, mely sárca és vadkásákkal bővelkedő vadászatot s néhány kéve nádat is nyújt:

b) a' Becsével szemközt lévő holt Duna ág. Ez hajdan ugyan a' kis Duna' medre volt, de mivel a' falunak dülvén ereje, azt nagyon mosta, néhány évek előtt elzárták felülről a' lakosok befolyását, és így jelenleg halászatra igen alkalmas tavat alkottak; melyet a' pesti halászok bírnak haszonbérben, és hente évenként sokszor 200 mázsa halat, e' felett jókora nagyságu rákokat is bőven fognak. Ugyan Becse alatt az úgy nevezett Királyréten is van egy tó, mely Király-tónak mondatik. Valaha gyakran le szoktak e' vidékre járni magyar fejedelmek mulatság okáért, olyankor a' réten sátorokat ütven vadásztak, a' közelévtő tóban halásztak, innét maradt ezen vidékre a' királyréti és királytői nevezett. Az elsőnek egy részével, az utóbbival pedig egészen 1503-dik évben költ, s a' város levéltárában most is látható oklevél szerint Anna királyné II. Ulászló neje kegyeskedett megajándékozni Ráczkeve mezővárosát mint a' hagyomány tartja oly czéliből, hogy a' ráczkevek jobb lovakat

tartsanak, s a' fejedelem kocsija előtt, ha ide néha lerándult, gyorsabban nyargalhassanak.

Ezen leirt ugy nem különben az ezel csak nem egy folytában találtató *gyalai* és makádi tavak, fenekek kiterjedésére nézve nem megvetendők, nevezetesen a' ferdői, mely csak nem egy mértföldnyi tért foglal. Víz ugyan nem borítja medröket mindig, tökéletesen azonban igen ritkán száradnak ki, s azért midőn zsonbókes részéről évenként számos kocsi nádat, kákát sokszor szénát is takarítanak, másfelől mély közepükben még most is szép halaszatok esnek, és több fontnyi nehézségű halakat fognak.

Erdők sem hibáznak Csepel szigetében, a' Dunának mind a' két partjait jókora vastagságu tölgy, nyár, jegegye, szilfa, eger s több nemű fák borítván. Belebb ugyan csak fűzfákon akad meg a' szam, mert a' jobbára vízenyős helyeken ezek vigabban tenyésznek. Ez előtt Ráczkeve felett kellemes látású és hasznu fenyves zöldellet, ezt a' könnyelmű lakosok többül kivágták, most itt ott lát már a' boszorkodó utas néhány tengődő hokrot. ¹⁾ Az akác és nyárfának e' szigetben is kezdik által látni különösen homok fogásra alkalmas voltát; s azért ezen fák nemével számos homok buczkákat elhíntve örömmel szemléltük. Egyébiránt ama' méltó panasszal kísért általános észrevétel t. i. hogy az erdőkre illő ügyelem és kímélet hazánkban nincs, gondolom ide is alkalmazható. A' most nem rég' Helicából leküldetett erdész és fővadász mester ugyan (mint hallottam) e' régi bajt orvosolni, és a' megirtult erdőket új ültetvényekkel szaporítani, egy szóval mivelni szándékozik, s minden jó érzésű obajt-

¹⁾ Az 1830-diki nagy tél alkalmával következett tüzeltői fa szükség leginkább szülte az említett fenyves bitangolását, melyet helyre állítani annál könnyebb volna, mivel az ide való földet a' fenyő kedveli, mint az uraság erdejében most is vigan tenyésző szép sudár fenyves mutatja.

magas helyzetű vendégek sem látogatják. Azért a' nagy vadnak híre is alig van. Csep mellett egy szűk fáczányos kertben tenyésztett néhány fáczányt, ezeken felül őszszel ha a' vizek kiöntenek, meglehetősen száma sárcsa, és vad kácsa, szárazabb években pedig fogoly, róka, és nyulak szolgáltatnak néha bő vadászati tárgyakat. Az utóbbiak különösen szaporodnak e' szigeten, 's tagadhatatlan, hogy a' sok hozót, berek 's ligetekben igen alkalmas helyök van, a' gyakor kiöntések azonban sokszor pusztítják annyira, hogy alig maradna hirmondójok, mint a' múlt gyászos emlékű 1838. rendkívüli nagy árvizkor mellynek alkalmával e' szigetbéli nyulak teméntelen serege a' hirtelen tolakodó árvizek, részint a' lakosok által (kik a' buczákra és magasabb helyekre menekvőket többnyire botokkal verték agyón) úgy megkevesbedett, hogy midőn az előtt majd nem minden lépéssel nyulra bukkant az ember, most alig láthatni az egész szigeten néhányat.¹⁾ Meglehet: hogy a' Dana jégen mint egyébkor is szoktak, ismét jörendnek be a' Dana tulsó partiról 's fajokat hirtelen elszaporítandják, e' felett hallatszik mint ha az uraság' részéről is többeket tenyésztés végett ide hozni szándékoznának, és így nem sokára, szapora lévén az állat, elég, talán sok is lesz majd Csepel szigetében a' nyul, minek a' vadászat baráti ugyan örülni fognak, de nem a' szegény lakosok, kiknek gyengébb gyümölcs fáikat sokszor annál érzékenyebb kárral rágják meg, mivel a' gyümölcs nem megvetendő ételmi

¹⁾ A' múlt év tized végéfelé nem tűrhetvén már Ráczkeve mezővárosa egyedvül a' nyulak által okozott kárt gyümölcsfákban, ebbéli panaszokat Postvármegye 's innét a' n. m. helytartó tanácshoz oly kedvező sikerrel mozgította elő, hogy az uradalom kárpottlás fejében igen tetemes somma pénz lefektetésben marasztaltatott, melly azután mivel 1830. sok gyümölcsfák nem annyira a' nyulak, mint a' nagy hideg miatt veszték el alább szállítattott.

források az ide való embereknek, egyébiránt homokos mostoha határokon nem sok eladni valójok terevének. Néhány évekig Majerfy Ferencz birta egész Csepel szigetében a' vadászatot 4400. forintokért, de jelenleg 1838-ismét az uraságra szállott vissza e' jog, mellyre az egész szigeten 6 köz 1. fő vadász ügyelnek négy segédjeikkel.

Helységek száma hajdan, és most.

Midőn a' rómaiak hunnus, goth, longobard, avar 's egyéb nemzetek e' vidéken megfordultak, Csepel szigetében, alig ha voltak rendes szerkezetű faluk, én legalább ezeknek ama' homályos idők leírójánál nem akadtam nyomára. De egyébiránt is megfontolván azon idő kor-szellemét, nagyon hihető, hogy oly zavaros környüfállások közt, millyenek a' nemzetek vándorlási alkalmával előfordultak, bizonyára tanácsosabbnak vélték azok összepontosulva sátorokba lakni, 's úgy hozván a' szükség, felszedvén sátorfákat tömegesen odább állani; mint az elszórt falak építésére drága idejüket fordítani, mellyet a' harc annyira elfoglalt a' kétes hazában. És így Csepel szigete az ideiglen itt letelepedett népeknek talán csak igen alkalmas legelőből szolgált, mint Árpád fejedelem idejében, eleinte ugyan főképp illy végre is használtatott.

Árpád t. i. azon részéről, hol azután Budrog vára épült a' Duna mellett felfelé mentén, érkezett a' nagy szigethez (Csepelhez) hol táborba szállott népével, és bemenvén Árpád, és az ő nemesei a' szigethe, midőn látá annak termékenységét, és a' Duna' vizétől való megerősítettését, nagyon megszereté azt. — Elővezik tehát, hogy az a' sziget a' fejedelem szigete legyen, és minden fő embernek legyen benne udvara és tanyája. Árpád fejedelem legottan építőket fogadott, jeles fejedelmi lakházokat csináltatott, a' hosszú utazásban megfáradt lovait is mind bevittetvén

ott legeltette. A főemberek is megmaradtak ottan feleségeikkel, szolgálóikkal és szolgálóikkal tavasztól fogva őszig¹⁾. 'stb.

Béla névtelen jegyzőjének e' szavaiként tehát Csepel szigetének rendes megszállása, melyről írásbeli kútfő után valami bizonyosat tudhatni, Árpád fejedelem és nemeseinek e' tájékon történt letelepedésekkor még falak nem állottak; mert ezeket vagy nyomaikat Béla' Jegyzője bizonyára említette volna. De különösen az említett író előadásából következtethetni hogy:

Az első helységnek alapját e' szigeten még nemzetünknek ősi elői vetették meg; a' fenebb említett osztályban ugyan is Árpádnak eszébe a' sziget felső része, ott azonnal megkezdé az építést és a' mostani Csepel falu mellett fejedelmi lakházat csináltatott magának²⁾. Példája követőkre talált, és csak hamar egész helység állott össze, melyet Árpád Béla névtelen jegyzője, és a' nép-nél ekkoráig fenmaradt monda szerint — Csepelnek nevezett ugyan illy nevű kedvelt fő lovász mesterétől, mert ezen férfiú volt leginkább ki a' mostani Csepel falu határára épült fejedelmi lakház körül urának lovait legeltetvén, maga 's emberi számára urától vett példa után lakhelyeket, 's egyéb tanyákat kezdett állítani. Ennyit Csepel szigetének legrégebb és ugyan Csepel nevű helysége' eredetéről.

Mikor? és kik által jöttek létre a' többi szigetek, faluk 's hány számmal lehettek Árpád véréből származott

magyar fejedelmek alatt? a' felvilágosító adatok hiánya miatt kikeresni nem tudtam.

A' különféle házakból eredett királyok idejébell írásra sem találtam, mely a' szigeti helységek akkori száma felől bizonyosat foglalna — Ráczkeve levéltárában őrzött régi oklevelek ugyan egész Zsigmond királyig felhatnak, de belőlök is csak annyi tetszik ki, hogy Zsigmond alatt kezdett felvirágozni Csepel szigete úgy mint: melyet meglátogatott vadászat és egyéb multság kedviért a' közelérvő budai lakásából leggyakrabban, és ajánlkozta még a' szigetség főhelyét azaz Ráczkevét hecses szabadalmakkal. Kinek példáját ugyan a' budai várban dicsőn országló Mátyás, ezután pedig II. Ulászló és ennek fia II. Lajos királyok követvén, Csepel lakosait több rendű szabadalmakkal bőkezűen ellátván, ezen fejedelmek alatt volt legszebb virágjában, míhől tehát az is következnék, hogy ugyan akkor lehetett legnépesebb, és lehettek helységei is legszámosabban. De különösen a' helységek számát ezekből sem tudjuk kivenni, Egyéb az érintett időközbe illő írt sem olvashattam, ki után valami határozott szám Csepel falhira nézve előtűnnék. A' későbbiek közül pedig tudomra Oláh Miklós mint szemmel látó tanu írta le Csepel szigetét, annak minőségét és helységei' számát még leghitelesebben és körülállásosabban. Ennek szavai szerint tehát az ő idejében vagy is 1500 — 40-dikéig fényes udvari lakás és egyéb fejedelmi mulató házak, 4 mezőváros u. m. Chepel, Thekel, Szent-Márton és Kevy diszlettek itt; faluk számát és neveit ez sem említi, de hagyomány szerint 11 találatott illy nevezetekkel: Csep, Szent-Miklós, Szent-István, Lak, Haris, Méregyház, Ujfalu, Lórév, Becse, Gyalla és Makád. Mindössze 15 helységek — ml 7 mtf. hosszú és 1 1/2, 1/4 mtf. széles térségű szigeten csak ugyan szép népeségre mutat.

Állítják ugyan, hogy a' 15 század elein Csepelben a' számláltakon felül még e' következendő faluk is

¹⁾ Anonymus szavai rövid kivonatban magyarul: Csercsnyés Sándor Denta — Mogerek ezalól munkája szerint.

²⁾ Már erre nézve is valóban érdekes épületnek még a' barbár pusztításai dacára is szinte a' múlt század végével még látható kőmaradványai, tisztes kimélettel érdemelték volna, de ezeket a' mi időnkben annyira elhagyták a' csepeli német és ráczfalubéliek által romboltatni, hogy most már csak régi helyének nyomait mutogatják.

u. m. Telek, Csereviz, Simonfa, Szent-László és Szigetfő fenállottak volna, 's nevezesen Telek és Csereviz falnak hajdani határain még a' régi házhely árkokat és sírdombokat is láthatóknak beszéllek némelly ráczeveiek. De I-ür a' 4 első iránt való véleményt kétséssé teszi azon körülmény hogy a) Bel Mátyás ki e' vidéket 1730 — 40. körül látta, és leírta a' nevezett faloknak még nyomát de híroket sem említi. b) Első Mátyás király oklevele, mellynél fogva Ráczeve határát Szen-Márton, Ujfalu, Becse és Lórév közt királyi embere által, per regium hominem, megjáratta és eligazította. — Ha tehát Szent-László, Csereviz, Telek és Simonfa faluk (mint mondatik) már akkor Ráczeve vidéken állottak, bizonyára azokat is mint Ráczevéhez legközelebb eső helységeket említeni kellett volna. c) Ráczevének határa és kiterjedése a' város nagyságához képest most is olly csekély, és szűk a' szigetben, hogy alig van több egy jó nagyszök mértföldnyi kerülete, hát ha még ezen térre 4 faluk adunk; 's ekkor még Ráczevének akkori kiterjedését gondoljuk. d) Ha azon helyeket, mellyeken az említett faluk valaha feküdni mondatnak megtekintjük, alig tesznek azok mindössze csak egy kis falu határához megkivántató térséget, honnét vesszük ugyan a' többi faluk határához szükséges földeket?

II-or. Szigetfőn, vagy a' csepeli sziget csúcán csak kolostor volt, mellynek romjai néhány évek előtt még láthatók valának, de hogy az érintett zárda körül falu is létezett volna mint beszéllek, nem hihető; mert a) ez ismét a' hely igen szűk voltával ellenkezik, mingjárt a' kolostorhoz nem messze hajdani Gyalla falu és Makád határdomjai emelkedvén.

III. Szent-László falu létezését, ugyan az említett oknál fogva hozhatni kétségbe t. i. mivel azon hely, mellyen hajdan feküdni mondatik épen nem elegendő, hogy egy helységhez megkivántató tért foglalna magában. Ezen észrevételeknél fogva tehát az utóbb számlált 5 faluk valahai

lételők felől való mondák némükép kétséget szenvednek. Egyébiránt bár ki mit tartson eme' hagyományi hírekről, annyi bizonyos, hogy a' 16 század elein II. Lajossal hazánkknak gyászos elhunytáig Csepel igen népes volt, és területéhez képest igen is számos lakó helyeket számlált; mellyek azután a' nem sokára bekövetkezett török háboruk és egyéb számtalan viszontagságok miatt elpusztultak annyira, hogy midőn Bell Mátyás 1730 — 40-dik évek táján Csepel szigetét személyesen bejárta az egészben csak egy nemesebb épület dülledék maradványt¹⁾, 1. mezővárost és 9. nyomorult falukat talált, minélfogva 3 népes mező-városok falukká silányultak u. Csepel Thekel, azaz (Tökölye) és Szent-Márton; 5 faluk pedig: Szent-István, Lak, Háros, Méregyháza és Gyalla elenyészvén, határaik részszert a' nagyobb, és hamarabb felidülő helységekehez számláltattak, részszert pusztai birtok gyanánt az uraság allodiumává lettek, most előbbeni fekvésök helyét régi templomaik' néhány darab követ az itt ott előbukkant sírdombok, vagy íráshéli 's egyéb nép mondák tartván még fel valamennyire. Emez 5. elpusztult régi falukat az első számból kihagyván, Csepel szigetében.

Jelenleg 1. mező-város 9. falu és 3 pusztai rész találhatik, mellyekről alább névszerint külön fog lenni emlékezet.

Lakosi a) összes számban, hajdan és ma.

A' régi népösszeírásoknak — ha voltak is — minden nyomait eltörülvén a' háborus idők emészte lángja,

¹⁾ Ugyanaz, mellyről felebb szóllottam. Ennek Bel Mátyás még meglehetősen romjait látta, és leírásában említette, ma a' dombon, mellyen állott csak helyét láthatni.

erre nézve Csepel szigete hajdani lakosai számát sem adhatjuk elő pontosan időszakok szerint.

A' fennmaradt irományokból csak annyit lehet itélni, hogy Zsigmond, Mátyás és második Lajos fejedelmek alatt legszebb virágjában lévén e' vidék, akkor lehettek legszámosabban lakosai is. Midőn t. i. Ráczeve mező-városa maga 10 ezernél több lelket számlált, ennyire mutat legalább Ráczevének amaz időkbeli a) eleven kereskedése, mely az oklevelek és hagyományként tagadhatatlanul nevezetes volt. b) Terjedt fekvése, mely máig is néhol látható, kerthelyek, árkok, és csatornák nyomait tekintvén a' mostaninál még kétszer annyi lehetett, és Skaricza Máté 1600-dik év körül ráczevi prédikátornak leírása szerint 7. placzból és 14 utcából állott. — Ezeket meggondolván, valóban Ráczevének hajdani állapotjában 10 ezernyi lélek számát nem tekinthetjük nagyított-nak. ¹⁾ — A' többi három mező-városok lakosait egyenként ismét bizvást tehetjük 2 ezernél többre; és így az egészet 6 ezerre, mivel a' most már falukká alacsonyultakban is csak nem annyit találunk. Végre az akkori 11 falukra mindössze legalább 6 ezeret, és így külön egyre 500 és egynéhány számot teszünk, ezen számolásból az egész szigetre, midőn hajdani magyar fejedelmünk alatt virágzásban volt, vagy is 1400-tól 1526. 23,000-nyi lélek szám esnék, a' mohácsi veszély után e' vidéknek lakosai szélyel futottak a' közelgő barbár ellenségtől félelem miatt, mely a' pusztán hagyott helységeket égette prédálta, és a' hátra maradtakat rablánczra fűzte. Később ugyan csendesedvén valamennyire a' háboruk' dühe, Zápolya János idejében egy kis időre ismét visszatértek az elbujdosottak, de azután még nyughatatlanabbak és

¹⁾ Négyhatszáz épen 20 ezerre teszik ezen véleményint azonban mint kissé talzót nem követvén, csak a' bizonytaln leltől számot vették.

ezer veszéllyel teljesek valának napjalk, mint alább Ráczeve történetéből ki fog tetszeni, el is fogytak itt a' lakosok annyira, hogy midőn Eugen herczeg e' szigetnek birtokába lépett, vagyis 1698-dik év táján csak néhány ezer, Bel Mátyás leírása szerint pedig 1730-dik után az egész szigeten alig volt több lélek 3ezernél, Eugen és Albert herczegek mint birtokosai Csepelnek atyailag kormányozván azt, szemlätömást szaporoktak benne és gyarapodtak az emberek úgy, hogy a' mult 18-ik század vége felé azaz:

1790 mintegy 7000.

1814 10,947.

végre 1842 14,310. lélek találhatnák, az első szám egy régi uradalmi tisztviselő itélete szerinti, a' két utóbbiak pedig a' székes-fejérvári papi névkönyv után van feltéve.

b) Lakosok' minősége.

Ha igaz Béla névtelen jegyzőjének elbeszélése, hogy Árpád fejedelem, és nemesei e' szigeten állandóan megtelepedtek, igen hihető e' szerint, hogy azon időkben és Árpád véreből származott fejedelmek alatt Csepel szigetét magyarok lakták. Később Zsigmond király uralkodásakor kezdtek itt a' török által hazájokból távozni kényszerített rácok számosan megtelepedni nevezetesen: Ráczeve, Csepel Lörév helységeken mint ezt alább bővebben meglátjuk. Végre hogy Mátyás és II. Lajos idejökben midőn t. i. Csepel szigete leginkább virágzott, a' kereskedésre nézve akkor igen fontos, Ráczevében németek 's olaszok is tartózkodtak legyen kereskedés végett, ezt a' máig fennmaradt hagyományon kívül néhány oklevelek és Skaricza Máté versei bizonyítják.

De mind ezen idegen nevezettek a' magyarságot elnyomással épen nem fenyegették, hanem inkább mint kis-

sebb rész annak nyelvét, szokásait, tulajdonaikká tették, és így Csepelnek nemzeti állapotja 1526-káig magyar nemzetiségünkre nézve kedvezőleg állott. A' mohácsi gyászos napot követő török háborúk alatt részben a' pogány ellenség fegyvere, valamint a' gyakori éhség és dög halál miatt, úgy nem különben mivel a' mindenfelől üldözöttek más erősb helyeket menedékkül keresni kénytelenítettének, mind ennyi okokra nézve legfőképp a' hudal ostrom' alkalmával felettébb megritkultak Csepelnek eredeti magyar lakosai, miért e' táj' urai a' 17-dik század végfelé és 18-dik század elején rác, francia, svecia és hajor idegen ajku nemzeteket telepítvén, megtörtént, hogy a' török háborúk után e' szigeten újonnan felállított helységek közül csak háromban u. m. Ráczeke mező-városában, sziget Szent-Miklós, és Makád falukban találtatának tiszta törzsoikos magyarok, a' többi két helységeket pedig a' svábok és rácok bírnák.

Azokban a' kisebb számra összeolvadt magyarok nemzetiségüket elszánt lélekkel védelmezvén, csak hamar terjeszteni kezdték nyelvüket, nevezetesen Ráczekeben, hol a' mindenholnan összegyűlt idegen ajkúak annyira megmagyarosodtak, hogy jelenleg az ötödfél ezernyi lakos közt alig találtatnék 10—20 ki nem értene magyarul, sőt a' rácok és németek nyelvüket elfelejtve csak magyarul beszélének, nemzeti eredetüket már ma idegen származatu neveik, de még ezek sem tartván fel egészen, úgy mint mellyek jobbra magyarra által fordítottak, vagy legalább megmagyarosítvák. — Nem különben a' szentmiklósi és makádi magyarok mint bésánczolván magokat az őket körülvevő helységek idegen lakosaihoz világ kedvért sem beszélének egyébként mint magyarul, az utóbbiak tehát mivel amazokkal gyakran érintésbe jönni kénytelenek (miképp is mikor, ennek okát alább ha a' falukról egyenként szó leszen adandom) leginkább a' becei németek és lórévi rácok már ugy megtanulták a' magyar nyelvet, hogy e' két falukban igen számosan beszélnek azt.

Ezeknél fogva nemzetiségünkre nézve kedvezőleg Csepel szigetében nemzeti különbség szerint a' szám így áll:

magyar	5952.
német	3163.
rác	3075.

Ha az első sorban lévő született magyar ajkúakhoz még a' becei, lórévi 'stb. idegen ajkú helységeken magyarul értő, beszélő lakosokat is számláljuk, kiknek számát legalábbis ezerre tehetni, ebből kiviláglik, hogy a' Csepel szigeti lakosság tetemesbb része beszél vagy ért magyarul.

J e g y z e t.

A' néhány évektől fogva divatos vágy, Magyarországn' minden idegen ajkú lakosát magyarokká rövid időn átvarázsolni, Csepel szigetébe is csak hamar elhatott, sőt ide annál hamarább; mivel Pest-vármegye a' mint többnyire minden jóban, úgy a' magyarosodást érdeklő ötletekben is középponti igényleténél fogva elsőb tázte ki a' haladás szent zászlóját. — Megszülemlett tehát még 1832-ben a' népnevelésre vagy is leginkább a' magyar nemzetiség terjesztésére ügyelő választmány, mellynek főhatározati valának mennyire emlékezem: a) hogy az iskola mestereknek a' magyar nyelv tanítása kötelességül tétessék, b) hogy a' tisztviselők évenként a' szokott vizsgálatokon megjelenjenek c), hogy a' szorgalmas tanítók 12, 8 darab arannyal jutalmaztassanak 'stb. — De ez mind többnyire nemzeti szokás szerint sokszor perzselő lángokkal égő szalmatűz gyanánt fellobbant, kevés jó gyümölcs nélkül, a' választmány ugyan is tudomra legalább, semmi élet jelét nem adta tovább, rendelése is csak papirosra maradt, mert sok tisztviselő a' vizsgálatokon

nem jelent meg, ha pedig néhányan elmentek, vagy anyag volt fellépésük, mások ellenben olly követeléseket tettek p. o. hogy a' tiszta német, vagy rácz helységekben a' gyermekek magyarul tanulják a' hittudományt, miből semmit sem értettek, sőt még a' szent beszédeket is magyarul tartatni kívánták, miből természetesen csak gyűlölet, surlódás és idegenkedés könnyen származhatott, az aranyok egészen kimaradtak, én legalább messze vidéken nem hallottam, hogy egy tanító is jutalmat nyert volna, vagy csak egyetlen könyv is jutalomul a' gyermekeknek kiosztatott volna, hanem azt igen, miként egy mesternek szőlejét, melly reá örökségül maradt 's mellyből vette mindennapi kenyerét, mert mesteri fizetése garasonként nem ment 200 váltó forintokra, jutalomul és ösztönözésül adó alá vetették, arra, hogy a' szülék, gyermekeiket szorgalmasan küldjék az iskolába, annyi intézvény daczára semmi ügyelet, semmi foganat, és így minden a' régi szokott céliránytalan lábon mendegelvén valami hasznót, valami előmenetelt kívánni a' magyar nyelv terjesztésére nézve illy rendszabályok után csak gúny volna és zsarnokság, azonban elég ennyit itt ad vocem magyar nemzetiség futólag említeni. Reménylenünk kell, hogy az annyira pengtetett nevelés ügye a' jelen országgyűlésen talán sikeresebb és szerencsésebb alapokra fog építetni, mit ohajtva elvárván, többi észrevételünket akkora halasztjuk.

c) Hittfelekezet.

Kivévén azon rácz jövevényeket, kik Zsigmond király alatt Csepelnek néhány helyein megtelepedtek, az egész szigetet szinte a' reformátióig egyedül római katolikusok lakták, és hitük, virágzását számos templomaik és zárdák maradványai bizonyítják. Későbbben a' török szerte rombolván itt is csak nem minden religiói intézeteket, a'

bujdosó lakosok ama' zavaros időkben rendesen vallásukat nem gyakorolhatták, sem épületheik sem állandó lelki pásztoraik nem lévén, az egész szigeten csak a' ráczkevi templomok maradtak épségben, de papjok ezeknek sem volt, hanem kántorok vagy egyéb irástudó jámbor férfiak tartották fen a' csekély számra olvadt, 's mind egyre üldöztetett hívek közt az ősi isteni szolgálatot, midőn 1530-dik év' táján a' reformáció ide is elérkezett, és mivel a' mohácsi veszélykor püspökeink többnyire elesvén, 's papokat nem szentelvén, ezek annyira megfogytak, hogy a' vácz-megyében alig találtatnék több 3 főplébániánál, erre nézve a' pásztor nélkül maradt ráczkeveiek is az új tudományt csak hamar elváltatták a' református papoktól, kiknek serény munkálódások által nem sokára történt, hogy 1572. táján Skaricza Máté akkori prédikátor írása szerint, ráczkevében és hihetőleg a' sziget egész alsó részében megszűnnének lenni a' katolikusok. — A' sziget felső részében ugyan nevezetesen Csepel és Tökölre rácz ajku népek közt Capistrán János rendét tartó barátok (kik a' papi névkönyvek szerint Budáról a' török miatt elbujdosván és a' nevezett helységekben egy darabig lapangván) valamennyire fentartották a' római vallást, de katolikus plébániát vagy egyházi jegyző könyvet 1740. előtt e' szigeten nem mutathatni.

Mi a' református atyafakat illeti 1836. Egyházi almanajok vagy papi névkönyvek szerint a' Duna melléli superintendenciában legelőször Grinaeus Simon, és Vitus Vinscheminus budai tudós professorok, Conradus Cordatus ugyan oda való pap tanították a' reformált vallást 1522-dik körül. Budán tanított két ízben Dévai Biró Mátyás, és innen a' fővárosból terjedt ki a' reformáció a' környékre, nevezetesen Pest-Fejér-vármegyékbe, és így ráczkevi szigetre is (mások szerint) állandóan néhány debreczeni diákok kezdték itt hintetgetni a' reformátio magvait, még 1563. Szegedi Kis István előbb kálmárcsi akkor nevezetes ecclesiának lelki pásztor, és 1554.

fogva Baranyának volt superintendense a' török fogságból (mellybe azért esett, mintha a' német császár részére spionkodott volna ¹⁾) kiszabadulván, Ráczekevébe jött, és a' lakosok első predikátornak felfogadtatott. Ennek halála után 1572-ben Skaricza Máté lett predikátor, ki bő tudományi műveltséggel bírván, a' magyarok eredetét, 's különösen Ráczekeve viszontagságait, sovány de az akkori időkhez képest meglehetősen versekben leírta. Ezen írás eredetében a' ráczkévi ref. lelkésznel most is, ámbár ronggállott állapotban megvan, és alább a' magyar régiség barátjai kedvükért adni fogom, egyedüli 's legrégebbi forrásunk, melly az akkori egyházi állapotról némiképp tudósít.

¹⁾ A' fennidézett Egyházi almanak szerint, lásd erről bővebben Pápai Tóth Ferencz.

(Folytatása következik.)

BOGNÁR JÓZSEF.

ezeknek, valamint egyéb szigeti ó rácz községek religiói viszonyairól semmi bizonyos adatnak nincsenek.

Mindez elszámlált hitfelekezetek újabb történeteinek sora erre megy ki t. i. lecsendesedvén valamennyire a' viharok a' 18-dik század elején, és új szállítványokkal gyarapodván Csepelnek lakosai, ekkor kezdtek itt a' felállított helységekben épülni egyházak, rendbeszedetni a' különbözőféle hitfelekezetek, és rendesen feljegyeztetni számok, tulajdon lelki pásztoraik által szerkesztetni kezdett mindennemű „Anyakönyvekben.” Ugyan ekkor élelt fel újra e' szigeten a' katholika-vallás és annyira terjedni, hogy most a' régenten itt csak nem egyedül divatozó reformáta vallást jóval felülmúlva lélek számra nézve, mely fordulatot, az itt megtelepített sváb és egyéb lassanként ide szállongó mesteremberek, ugy nem keresőbb Eugen herczeg, ezután a' cs. család mint földes urak pártfogásai okozták. Mikor és mikép állítottak fel egyenként szigeti egyházaink? valamint a' helységek lakosai számát vallási tekintetben, egyéb észrevételekkel alább, midőn a' falukról külön szó lesz, mennyit ki tudhatnom lehet, megjegyezni fogom; itt általjában csak azt említvén, hogy az egész szigetséget papi felosztásnál fogva (mind mondják) hajdan a' katholikusokra nézve a' kalocsai érseki megye, később a' veszprémi, 1777-től fogva pedig a' székes-fejérvári püspökség — a' reformatusokat a' donamelléki superintendensia, — ráczokat a' budai püspökség foglalják kebelökben. — Van az egészben 4. katholika plebánia 3. flokegyházokkal, 2 kápolnával — 3 rácz és 3 reform. ekklesiák, mellyekben az 1842-iki székesfejérvári papi névkönyv szerint a' lélek-szám következő:

Katholik.	8103.
Görög.	1045.
Reform.	5113.
Luther.	15.
Zsidó.	34.

XI.

C S E P E L.

(Folytatás).

Skaricza Máté' tudósításából csak annyit vehetünk ki, hogy ő volt Ráczkévében a' második predikátor, és idejében 1572 — 1607-ig ugyan Ráczkévében egészen megszűnt a' katholika vallás, egyéb szigeti községek akkori religiói viszonyairól mindazonáltal nem értesít. Megjegyzésre méltó ezen hitfelekezetről még, hogy: az a' 16 és 17-ik századokban legterjedtebb és virágzó volt e' szigeten, annyira hogy itt nevezetesen Ráczkévében, Szegedi Kis Istvántól, vagy 1563-tól fogva őt superintendensek rendesen (talán mint akkori időkben legbátorságosabb helyen) laktának, miért a' mostani dona-melléki egyházi kerület némellykor kevi superintendensnek is nevezetett. Végre: e' szigeten lévő harmadik hitfelekezetéről, vagyis az ő hitű ráczokról csak annyit mondhatunk, hogy Ráczkévében épült régi templomuk, ama zavaros napokat túl élte ugyan, és e' melletti házban többnyire tartózkodott kalugyerek (ráczbarátok) egészen nem engedték kialudni hitvallásukat, de

J e g y z e t e k.

Ezen 's a' fentebbi nép összeírásokkal ama' észrevételt tehetjük:

a) hogy 1814 — 1842-kig nemzeti tekintetben a' magyarság csak nem ezerrel, a' németiség ezerrel, a' szelid ráczok ezerrel; hitfelekezeti viszonyra nézve pedig: a' kathol. és reform. külön 2 ezerrel szaporodtak, a' nem egyesült görögök ellenben 131. lélekkel kevesebbedtek.

b) Egy általjában tapasztalhatni, hogy minden hitfelekezetnek vallások rendszabályait híven megtartják, és egymás ünnepeit iránt illő figyelemmel vannak. — De itt ismét külön említést érdemel a' németek buzgósága, kik parancsolt ünnepeinken felül még több helység' ünnepeket is tartanak (!) a' nélkül, hogy munkájokban valami rövidséget szenvednének, 's ez által megczáfolják azon ellenvést: mintha a' sok ünnep hátráltatná oly szemlátomást a' szorgalmat. A' reformált magyar nem ünnepeit annyit, és még is többnyire szegényebb mint a' többet tartó német, a' hátramaradás okának tehát máshol kell gyökeredzeni. Ezzel azonban épen nem azt akarom megmutatni, hogy a' különféle ünnepek semmi akadályt nem okoznak a' világi ügyek és munkák folyamatában sőt mivel sok helyeken (leginkább hol több hitfelekezetűek együtt laknak) sajnosan tapasztaltam, hogy a' gyakor ünnepelek (főkép a' nyári szorgos munka idején) nem csekély zavart, és izetlenségeket, sutlódásokat szülnek, ezeknél fogva igen üdvösségesnek gondolnám irántok mint Mária Theresia idejében, a' mai idők 's környüállásokhoz képest czélirányos reuszabásokkal intézkedni.

d) *Ipar és kereskedési 's egyéb tekinteteknél fogva.*

Mind a' kétfelől Dana kerítvén Csepel szigetét 's közei Buda-Pest hazánk' fővárosaihoz, elgondolható, hogy

kereskedési 's műveltségi tekintetben is előmenetelt tehetett, a' mint valóban tett is legfőkép midőn hajdani királyaink számos kíséretekkel itt gyakran megfordultak. Jelesen Ráczkevének magyar fejedelmekintől nyert szabadalmi következésében, oly fontos és virágzó vala kereskedése, hogy az akkori Pesttel vetélkednék, 's kehelében kereskedés végett ráczokon kívül németek, sőt olaszok is tartózkodnának. Azonban mint ezeket tönkre tették a' pogány zendülések, és egyéb számos viszontagságok.

A' mostani ipar és kereskedés' állapotját akarván festeni, különbséget kell tennünk a' jelenleg itt lakó németek közt, mire nézve őszintén meg kell vallani, hogy általjában valamint mindenütt, ugy Csepel szigetében is a' németek sokkal nagyobb értelmességet és ipar szorgalmat fejtenek ki a' magyaroknál. Ezen észrevételt bizonyítják amazoknak jobban munkált, és ennél fogva hár a' magyarokénál soványabb még is bővebben termő szántóföldjeik, — fákkal beültetett rendesebb faluk, csinos és tiszta izlésű házaik, ezekben illendő butoraik. — Szálas erős és jól tartott lovaik, ökreik 'stb. csinosabb tisztább öltözetők, és jobb élet módjok. Végre bővebb írás és olvasás tudományok 'stb. Midőn ellenben a' magyar paraszt szántó földet miugy amugy mivel, — kevés kivétellel rendetlen, elszórt, össze galabált alacsony házakban büszködik. Fát háza körül vagy az utcán nem nevel. Lovai 's egyéb bunnal elcsigázottak, zsiros, büdös haj, szür vagy kérges bunda. Télen dobzódik, nyáron pedig a' legazorosabb munka idején száraz kenyéren rágódik. Az ifúság és gyermekei tanításával nem sokat törődik 'stb.

Ezen, 's efféle a' magyar parasztra (sajnálkozással legyen mondva) nem épen ok nélkül hányt szomoró észrevételek, e' szigetségheni falusiakra is jobhára illenek, tudnék megnevezni magyar helységeit e' szigetben, körül pedig többeket, melyekben a' magyar földet és szölei szép részét a' szomszéd német falubéliek birják zálogban, illy

vallomásokat magyar létemre bizonynyára nem örömet szereztek, de a föld és történet leírónál a részrehajlást gyáva vétekek tartom és kárhoratosnak. Az igaz és jótékony hazafiság nem abban áll, hogy nemzetem hibáit szépítsem, vagy talán épen dicsérjem, hanem a hiány és rossz szokás illendő megrovásában. Első lépés a jobbulásnál a hibának megismerése, ezt eszközteni szóval és cselekedettel (mint kinek sorsa és tehetsége engedi) inkább kötelesség, nem pedig rágalom. Hasonlítsa össze valaki Ujfalu, Csepel, Szent-Márton és Becse német helyeket a többi itt lévő magyar vagy rácshelyekkel, és ha nem vak, látja kénytelen a nagy különbséget.

De különösen mi 1-ször a nemzeti gazdaság és ipar többféle ágait illeti, közülük egyikét sem mondhatnám kiűnő figyelemre méltónak. Így:

a) A gabona termesztésnek már sovány és homokos földek sem kedvezén, tiszta búzát csak néhány helyeken termesztnek Csepelen, 's ugyan azért földjeiknek művelésére nézve valami újabb 's tökéletesebb találmányokat — vagy eszközöket nem használnak. Ugy nem különben:

b) Szűk lévén a szigetnek területe — 's ennél fogva a faluk határai is, következképp benne a marha tenyésztés sem virágozhatik.

Az egész szigetbeni birkák számát némelyek mintegy 10,000-re becsülik, de ezen birka nyájak nemesbbitésökre (legalább eddig) nem igen sokat látszottak fordítani, nevezetesen Ráczeke városa a szigetben lévő legelőin és Makádon most is csak gubanczos magyar juhok járnak. Volt ugyan idő, melyben (mint mondják szép szarvas marhákat tenyésztettek legfőképp a rácskéveiek és szent-miklósfak 'stb.) mind a két dunántúl hasznóiban birt több terjedelmes pusztát részeiken; (egy időben Ráczeke maga 13 illy pusztákat tartott hasznóiban), de némelyektől majd nem egészen elmaradván, tulajdon szükségökre való marhákat is a Tisza partjai melől veszik.

Ámbár a magyarnak általjában nagy vonzódást szeretnek tulajdonítani a szarvas marha leginkább a lóiránt, itt mindazonáltal azt tapasztalom, hogy a németek feltűnőbb iparnál szerzik meg, és tartanak szép szálás szarvas marhákat mint a magyar gazdák; lovakról pedig elhatározottan mondhatom, hogy a szigetben legszebbek, erősebbek, és jóltartottak.

Igaz láttam néhány pár szép lovat a magyar és rácz kocsjá előtt is, különösen a makádiak híres ménlovait szerezvén, szemléltetést javulnak lovak, de a németeknél ezt nemcsak egy két gazdáról állíthatjuk, vagy kezdtől, hanem egész falukról, főképp a szent-mártoni és becsi német helységek az egész szigeti vidékben lovakra nézve dicséretet érdemlenek. — Marhákat a kora befogás által el nem csigázni, az elfaradt barmot löher vagy egyéb zöld takarmánnyal tartani, a helyett hogy azt a kopár elaszott mezőre kiverik, még inkább eléhezni — végre jó véri ménlovak által méneseket javítani, ezen 's több illyféle üdvösséges mezőgazdasági elvek, az igen nagyobb résznél még nem látszanak kifejleni, pedig ezek nélkül, minden marha javításról, szép 's jó lovakról, valamint: a gyalázatos marha lópások megszüntetéséről álmodozni is csak képtelenség.

c) Méhészet az ipar ágai közt nevezetes helyet szigetünkben ugyan nem foglal, csak annyiban tehát érdemel említést hogy (a virágzó gyümölcsfákkal ellátott számos szigetecskék, 's egyéb ligetek rétek viránnynál a méhészetre nézve felettébb kedvező lévén a vidék ennél fogva) a méhészetre több figyelmet fordíthatnának, és belőle tetemesbb hasznot huzhatnának a lakosok mint jelenleg.

d) A selyem tenyésztésön valamely előlépést, főképp mióta Ráczeke Pestről egy ember minden nyáron lejár tojásokat osztogat a selyem bogár gombolyagokat (galdátákat) helyhen megveszi, és legombolítja a ráczevi leányok által.

Mivel több hold földek egészen használatlanul hevernek, 's a lakosok közt elégnek ideje volna, a' könnyű 's nem sokáig tartó munka után szorgalmasan eljárhatnának, csak erre közelebbről ösztönöztesse nek és taníttassanak. Van ugyan, Ráczkevében az egész sziget selyemtenyésztésére ügyelő biztos, rendeléséből pedig, a' selyemtenyésztést tanító könyvecskék is adtak ki, de úgy látszik az érdeklött tudomány csak igen lassan terjed; mert az öregebb emberek tanulni nem akarnak, iskolákban pedig a' rendetlenül járó gyermekeket alig lehet a' legszükségesebb tárgyakra imígy amugy tanítani, nem hogy miveletlen fejökbe tölthetnénk oly tudományt, mellyel bibélni a' magyar parasztnak sem ideje (?) sem hajlandósága. — Valamire való szedres (eperfa) kerteket sem láttam, pedig e' nélkül nem sokra megyünk. Ráczkevében ugyan kezdettek egy közönséges eperfa iskolát állítani, jelenleg azonban csak alig tengődik, meglehet hogy a' földét nem szereti, vagy a' sok vízár rongálta meg. Ezen iskolai szedres kertnek újra kiültetéséről a' fennemlített biztos gondoskodott ugyan, de ugyan őt panaszolnodni is hallottam a' fiatal fácskák rongáltatása miatt.

Egyébiránt tagadhatatlan, hogy a' fenidézett gombolyító intézet ösztönül szolgál, és ennek köszönhetni leginkább a' néhány mázsányi selyem gombolyag esztendei termésményt, mely évenként szaporodni tapasztaltatik, midőn az intézett felállítása előtt illyes miről nem is álmodoztak.

Mi pedig II-or a' kereskedési ipar mostani állását illeti nem lehet ugyan ezt hasonlítani a' régihez, azonban Csepel, Ujfalu, Szent-Márton és Becse legtehetősebb szigeti német helységek nem megvetendő virágzásokat többnyire kereskedési szorgalmoknak köszönhetik, mellyet természetesen a' fővárosok közelléte igen ébreszt és ápol. A' magyar kereskedni nem igen szeret, ezt itt is ellehet róla mondani, jobbára csak hajózással és molnár mesterséggel foglalatoskodván. E' pont alatt azonban méltány-

lást érdemelnek Ráczkeve mezővárosnak lakosai, 's különösen az öhlött ráczok nemzeti hajlandóságoknál fogva buzával, zabbal a' Dunán; egyébháru czikkelyekkel pedig több boltjaikban meglehetősen kereskedést üzven.

Az 1838-diki vízáradás által összedőtt házak felépítésére szükséges téglá leginkább Buda - Pesten megkívántatván, nagyobb mennyiségben mindenfelől, nevezetesen Csepel szigetéből is szép számmal hordottak oda a' múlt évben, és úgy látszik jövődöben a' tégláégetés e' vidéken az ipar és kereset egyik ága leendő, mint ezt a' kis Duna partjain emelkedő téglá kemenczék mutatják. — A' kereskedési czikkelyek közé számíthatnók a' nadály halászatot is, mellyet Besnyő, Fertő 's egyéb mocsárookban üznek és a' fogókatat Pestre, mint ezen kereskedési czikkely főrákhelyére szállítják.

Mindazonáltal kereskedési fő tárgy itt tulajdonképen csak a' kenyérsütés, mellyel majd minden szigeti helységek, de leginkább az ujfalusiak foglalatoskodnak, ott 10 malom egyedül a' kenyérsütők számára örlől és 12 hajó (még a' Duna Jege engedi) rendszeren mindennap szüntelen hordja Buda-Pestre a' kenyereket. Egyéb helységekben is vannak csakoem egyedül a' kenyérsütők számára örlől malmok, vannak hajós gardák, kik hetenként kenyéret, gyümölcset fát szénát gabonát 'stb. természetényeket csekély áron Buda-Pestre hordanak.

Valami különös szokásokat vagy szertartásokat én itt nem tapasztaltam.

Ruházatra nézve ugyan: mind az egész szigetben a' magyar szabást követik. Eleinte mint mondják czipót, harisnyát és térdig érő bugyogót viseltek a' Franconiából ideszármazott németek, most már nincs különbség a' német és magyar közt ruházatra nézve, egyéb hogy az elsők tisztábbak és csinosabbak. — Kereszteléskor akár

temetés alkalmával némely helyeken még most is divatozó bahonás szokást sem vettem észre. — a' mennyekzót ha csak lehet vigan és dobzódva tartják, mennyire kinek kinek költsége engedi. Magyarjaink többnyire vacsorát adnak, kevesen ebédet és vacsorát, — midőn a' jobb birtoku németek mennyekzójukat hetfőn kezdik és pénteken vagy szombaton végezik. Mint mindenütt jobbára vagy e' vidéken is vannak a' helységekben legszükségesebb mestere emberek, leginkább czisnadiák, takácsok szabók, kik a' ráczkevi czéhhez tartoznak, hol ilyen 7-tet számlálhatni 's némelyek hatás köre a' szigeten túl is kiterjeszkedik monopollumok által, hogy több visszaélést és kárt, mint hasznot és előmenetelt szereznek, minden felvilágosodottabb állattájja és elhiszi.

J e g y z e t e k.

Az Iparnak és gazdálkodásnak nem csekély akadályára vannak itt a' gyakor árvizek.

Mivel Csepel szigetének partjai nagyon alacsonyak, ennél fogva gyakran elöntetik, akkor a' lakosok földjeit, nem csekély károokra tetemesen rongálja a' Duna vize, és pedig nem csak télen, hanem még nyáron is. — Minden illy kártevőárvizek közt valamint az egész Duna melléki ugy a' szigeti helységek lakosai bús elmeükben még soká fenmaradand a' híres 1838-dik nevezetesen mártius 16 és 17. annyira elhorította egész Csepel-szigetét a' körülötte megtorlott jég, hogy Csepel faluban alig maradt na 3. ház, és helyét megváltoztatni kénytelenített, egyéb helységekben pedig százanként dűlnének halomra a' házak. Az inség mint mindenhol, itt is rémítő volt; de találkoztak nemes gondolkodás emberbarátok, különösen nemes Pest-vármegye' és az uradalom enyhíteni iparkodtanak sorsokon. Német helységeink jobbára felépültek már és pedig szépen, számos falukban láthatni

azonban bús omladékokat, vagy csak sárral betapasztott sővény galyibákat, az idén (1839.) ismét aggódní kezdünk ujját megegető gyermekként; mert csak 3 volt kisebb víz a' tavalinál; de kár nem történt, mit a' n. m. Helytartó tanács és illető ns. vármegyei tisztviselő urak szorgalmának köszönhetni, most a' töltésekre még nagyobb iparral ügyelnek, és van remény, hogy ha csak éppen rendkívüli nem lesz a' vizár, nagy károkat nem okozand, de ha a' soroksári ágat elzárni fogják, nehöz lesz az öreg Duna ragadozóbb árjának ellent áthatni, mely most is a' szigeten keresztül a' kisebb ágra rántani szokott.

Birtokosai az egész szigetnek, és egyes falvainak hajdan és most.

Kik voltak a' római és más itt megfordult nemzetek idejében Csepel szigetének birtokosai? homály borítja, azért ezeknek sorát csak Árpádnál kezdem. Ez midőn a' magyar nemzet őselvel diadalmas fegyvertelt szinte e' vidékig csillogtatta, a' már többször idézett Béta' névtelen jegyzője szerint egész Csepel-szigete: őt 's fő nemesseit kezdte ismérni urának. Árpád úgymond a' nemzeti író, azon részekről hol most Budrug vára épült a' Dunamellét menvén, érkezett a' Duna nagy szigetéhez, hol táborba szállott népével 'stb. Elvégzék tehát, hogy az a' sziget a' fejedelem szigete legyen és minden nemesebb embernek legyen benne udvara és tanyája. ¹⁾ 'stb. Men-

¹⁾ Post haec vero egressus dux Arpad a partibus illis ubi nunc est Castrum Budrug et descendit iuxta Danubium usque ad insulam magnam et castra metati sunt iuxta insulam, et dux Arpad sui que nobiles intrantes insulam, visa fertilitate et ubertate illius loci, ac munitionem aquarum Danubii, dilexerunt locum ultra quam dici potest, et constituerunt ut Ducalis esset insula, et unusquisque no-

nyire hiteles Béla' jegzőének ezen történeti előadása itt vitatni nem akarom, a' máig fenálló vélemény után mindazonáltal Árpád fejedelmi lakának Csepel falu felett való maradványi ¹⁾ úgy nem különben Kun László malatá hazának Ráczeke és Szent-Márton közt most is tudva lévő nyomai ²⁾ arra mutatnak, hogy Árpád utódi e' szigetet bírták. A' vegyes nemzetségekből származott magyar királyok idejéből, már bizonyosabb adatokkal bírnak ilyenek:

a) Zsigmond oklevelei, melyekben a' ráczeveleknek többféle szabadalmak közt, fekvő birtokot és földet is ajándékozott, ezek földes uri jogot árulnak el. — Ezután hogy Hunyadi Mátyás király is birt e' szigeten Szent Márton, Ujfalu, Becse és Ráczeke közt rendelt határozási okleveléből alább kifog tetszeni, II. Ulászló eltékozlólván vagy eltékozlani engedvén a' királyi jövedelmeket, oly szegénységre jutott, hogy a' mérsárszékekből már rovásra hordanák udvara számára a' húst, és még a' Dunaparton felállítani szokott sátorokban árult pecsenyéből vitetni gyakran élelmére, innét a' maig tudva lévő közmondás „Laczi konyhájából élni ³⁾; kénytelenek vala-

bilium personarum suam ibi haberet Curiam ac villam cap. 44.

¹⁾ Statim dux Arpad conductis artificibus praecepit facere egregias domos ducales. Ugyan ott:

²⁾ A' rege szerint hajdan Ráczeke és Szent-Márton közt Sz. László falu feküdt az mondják. Ezen véleményt ama régi épület maradványai szülhették, melyek Ráczeke és Sz. Márton közt feküdtek, és 1788. a' ráczekei reformátó torony' építtetésére használták el annyira, hogy most már csak eszékely nyomai mutatgatók hajdani helyét. Némelyek ezen romokat említett Sz. László falu temploma, mások IV. László nyári palotája maradványinak tartják, melyből szokta vala ő a' Dunántúl tanyázó kunokat mostani ugyan tőle elnevezett „Laczháza vidékén meglátogatni.“

³⁾ Ez a' László király jó eszedes vala, és a' magyarok megutálják vala ötöt az esendőségéért. És bőv kezü vala és a' ma-

nak tehát az ország rendel törvény cikket alkotni, hogy a' királyi jövedelmek bár kinél 's bár mikép idegenítettek volna el, azonnal visszaadassanak, e' felett határozott, hogy a' királyi koronai jövedelmeket senkinek elne ajándékozhasa a' fejedelem. Végre netalán a' királyi jöszágok és jövedelmek iránt valamely kétség támadhatna ugyan az említett 1514-iki országgyűlés 3-dik törvény-cikkében felis jegyzették azokat. Ezen törvény-cikkek negyedik §-ban Csepel-szigete is a' királyi koronalis jöszágok köze számíttatott. ¹⁾

II. Lajos idejében még rosszabban állott a' királyi ház jövedelmi forrása, és állapotja; az országgyűlés tehát ismét rendeltést tett a' fejedelmi jövedelmek rendbeszedése iránt, nevezetesen a' 11. art. „Coquinae Regis proventus appliciti.“ fellrás alatt, a' királyi konyha fenntartására jövedelmező városokat és egyéb jöszágokat kijelölték is, ezek közt Csepel szigetet is. ²⁾ Mikből nyilvános hogy; II. Ulászló és II. Lajos fejedelmek alatt országgyűlési határozatnál fogva Csepel szigete királyi koronalis jöszág volt. Mégis

A' már felebb néhányszor említett Oláh Miklós Csepelt a' magyar királynék birtokának lenni mondja — házassági jegy adományképpen, Mindazonáltal reményem senki sem fog Oláhnak ezen állításán felakadni, és annak mint magányos írónak nagyobb hitelt tulajdonítani az országos határozatoknál. Meglehet

gyarok ezt litván, mindent elkéregetnek vala. Az urak is majd minden jövedelmét elragadják vala tőle. És olyan szükségbe vala ezért, hogy a' Budai mérsárosoktól rovásra kordoltanak húst mindennap az konyhájára. — Nagy kárára vala neki hogy nem tud vala magyarok Helai Gáspár hist. 372. lap.

¹⁾ Uladislai H. Regis decretum septimum anno domini 1514. art. 1. 2. 3. §. 4-to.

²⁾ Ludovici H. Regis decretum secundum Bachiense anni 1518. art. 14. §. 1.

ugyan, hogy az említett rendelkezések előtt Csepel királynéi jegyadomány birtok volt, mit némükép valószínűvé tesz Anna királyné 1503-ban költ oklevele, melyben a' ráczkeveket, király rét nevű földnek egy részével megajándékozta, de 1514 — 18-dikig világos a' törvény-szava, 's csodálni kell, hogy Oláh Miklós, ki ezen időtáiban II. Lajosnak titoknok, sőt tanácsosa volt, és munkáját csak 1530 — 40. körül írta ¹⁾, tehát az ország hártározását tudta vagy tudhatta vala, még is azokkal megem egyezőt állított.

Ferdinand és Zápolya királyok idejében, talán hol egyik hol másik birta Csepelt, ki nek mint szolgált a' szerencse és e' vidékén hazánknak uralkodhatott. Később a' török hatalmába esett Budával Csepel is bizonyosan mint közel fekvő vidék a' kontyosoknak hódolt, kik azt megis erősítették. A' török hajós sereg u. m. Istvánfy, szent Márgit szigetjéhez, mely Csepelének mondatik érkezvén a' sziget-csucsán hol a' Duna ágai ismét egyesülnek erősséget hánytak. ²⁾

¹⁾ Oláh Miklós 1493. született Nagy-szebenben. 1526. Lajos király titoknokává és tanácsosává nevezte. 1531. Lajos özvegyét Flandriába követte 's nyolcz évekig maradt nála mint tanácsnok. Itt léteben írta Attila és „Hungaria“ czémmű munkáit.

²⁾ Ebből nyilván kitetszik Csepelnek Budára nézve nem csak kellenes, hanem egyszersmind hadi tekintetben is fontos helyzete u. m. mely Budától nem messze 's mind a' két-felől Duna által kerítve az ostromló vagy védelmező seregek hátorságos hadi tanyául szolgálhat. Jól álltalálták ezt már az ősi időkben dicső elcink, azért Árpád alatt itt fészkeltek meg magukat, itt nyugodtak ki hosszabban terhes utazások után, itt tartották ama' fontos hadi tanácsokat, melyben Pannoniának édes hazánknak elfoglalását végezték, 'stb. Ugyan ez bizonyult be a' későbbi időkben, nevezetesen Buda-várának Rogendorf által történt ostromoltatásakor. A' tapasztalt Perényi, Révay és több magyarok sürgették, hogy a' fontos fekvésű Csepelt el kell foglalni

Buda visszavétele után Csepelt Eszterházy István foglalta el 1686-ban, kitől az egész szigetet 1688-ban Heiszter generál vette meg 25,000 forintokon. Ennek felesége halála után pedig Eugén sabandial herceg nyerte el némellyek szerint 1708-ban a' törökön vett diadal-maira nézve ajándék gyanánt, de Ráczeve régi jegyző könyve hitelesebben állítja, hogy: Eugen herceg kezére Heiszter feleségének halálával az egész uradalom 85,000 forintok letétele után került. 1698-ban az idézett jegyzőkönyv szerint ugyan is 1699-ben már mint földes úr egyezett a' ráczkevekkel bizonyos tárgyakban.

Mag nélkül mulván ki Eugén' herceg ¹⁾, Mária Theresiának édes anyja vette által (mint mondják) nagy summa pénzen, melyre hogy a' holdogult herceg tetemes adósságait fizethessék szükség volt. Egyebekként pedig Erzsébet császárné Csepelt özvegyi tartásul kapta, 's birta haláláig, mely 1750-ben törtévé, ekkor Mária Theresia magának tartotta fen a' szigetet és a' magyar kamara által kezellette, mint ezt a' ráczkevi jegyző könyvből láthatni ad annum 1774. 43. lapon. ²⁾

1780-dik év 18. september. Mária Christina austriai herceg-asszony édes anyjának Mária Theresiának adományából az egész uradalomban beiktatták ³⁾; ki

és megerősíteni, de Rogendorf a' magyar 's leginkább Révay dicsőségét irigylő, megvetette e' józan tanácsot, 's a' törököt hajóival feljönni sánczat hányi (mellynek nyomai máig látszanak Csepel felett) engedte. Rogendorf hitvány gondolkozásának gyümölcsét és gyalázatos futás közbeni halálát tudjuk. Anonymus, Istvánfy, Spányik.

¹⁾ Mint malta rendbeli lovag nem házasodhatott.

²⁾ Korabinszky 590. lapon azt állítja, hogy Christina főherceg asszony Csepel szigeti uradalmát pénzen vette, mely állítás hitelt nem érdemel.

³⁾ Beszéllek, hogy Csepel szigetet Mária Theresiától kértek legyen a' jesuiták káposztás kertnek, megis nyerték irásban; de az általadás bizonyos okra nézve elmaradt.

1790. meghalálozván, Albert szász tescheni hercegnek mint férjének hagyta holtá napjáig vagy 1822-keig. Ez óta végre az egész Csepel uradalom (mellyet Eugen' és Albert herczegek a' szigeten kívül fekvő Adacs és Pészér Szunyogh több mint 50,000 holdnyi pusztai birtokai szaporítottak) a' cs. kir. család uradalmának sorába iratott, 's van mostanáig is.

Egyéb magános birtokok Csepelben.

Béla névtelen Jegyzőjének ugyan a' fentebb felhozott szavai szerint Csepelben a' fejedelmen kívül még egyéb fő embereknek is volt részük. Elvégezek tehát u. m. hogy e' sziget a' fejedelem szigete legyen, és minden nemesebb embernek legyen benne udvara és tanyaja 'stb.

E' szavak szerint, hogy a' többi magyar kapitányoknak is jutott e' szigeten föld, elég világosan következnék azonban, valamint a' felvilágosító adatok hiánya miatt még Árpád nemzetségéből származott királyainknak, e' szigeten birtokok történetét sem lehet körülállásosan kitudni, ugy az említett fővezérek 's maradékaik uraságának e' szigeten semmi egyéb alapos írásbeli nyomába nem találtam, Béla jegyzőjének idézett szavain kívül.

A' ráczkövi régi napló külső tábláján 1775. jegyzet szerint ugyan találtatott e' szigeten egy mohos sírkő emlék márványból illy latin felírással: SEPVLTVRA' EGREGY' MICAELIS, DE CHEH' INSVLAE HVIVS, CHEPELIENSIS, COMITIS' QVI OBYT, IN' FESTO' SANCTI' ANDRAE, APOSTOLI' ANNO SALVTIS' M.D.XVIII. ¹⁾ De az említett férfit talán csak csepeli tisztartó vagy

udvar bíró' lehetett, annál hihetőbben mivel bizonyos, hogy Csepelen már Árpádnak, 's utána a' többi fejedelmeknek nevezetesen 1515-ben II. Lajosnak fényes udvari lakások és mulató házak volt, mint Béla jegyzőjének, Oláh Miklós, Bél 's egyéb írók szavából kitészik, mellyben tehát felvigyázó udvari bíróra valamint az egész szigeti jószágban igazgató tisztre szükség volt, tudjuk pedig, hogy az akkori szokás szerint illy féle hivatalt viselők is comiteseknek nevezettek.

Végre minden e' részben támadható kétséget eldöntenek ugyan akkorbéli 1514 és 1518-diki törvény cikelyek, mellyekben Csepel szigete a' királyi koronai javak közé számíttatik a' nélkül, hogy az érdeklét Cheh nemzetségről csak szó tétetnék, mi elkerülhetetlen vala ha ugyan azon időben Csepelnek birtokosai lettek volna. ¹⁾

b) A' híres Tököllyi családot földleirőink Tököllye Csepel szigeti faluból származtatják, lásd Joannis Tom-

lett szent Borbála mellék oltárába tették által. Wagner is (Collectanea genealogico histor. familiarum decade II.) említi ezen sírkő írást, de hozzá teszi, hogy egy barátja által egyelműzetett róla és ő nem tudná mi viszonyban állott legyen Cheh Mihály családdal. Tehát ebből sem nyertünk tökéletes felvilágítást eldöntésére azon kérdésnek: ha birt-e a' Cheh familia Csepelen vagy nem? és ki volt az itt temetkezett Cheh Mihály? a' most is fenlévő katalnai Cheh nemzetség amattól különböző lesz, mert az Wagner szerint még 1553. kihalt.

¹⁾ Wagner fentebb idézett munkájában Cheh Zsigmondról írja: quando ipse pro redemptione honorum haereditariorum et possessionum ac etiam Castrorum utpote Németújvár in Castriferrei Rewistlye in Barsiensis, item Castri Óvár et Castelli Homycza in Posega Newna similiter Castri in Walko Comitatus existentium et habitorum etc. litterae Conventus S. Benedicti de juxta Gron anno 1503. — Már ha Csepel szigetét is mint ősi jószágokat a' 16-ik században a' Cheh család bírta volna, bizonyára ezt is említetni kellett vala annál inkább, mivel a' zálog kiváltás a' kérdéses Cheh Mihály halála esztendeitől nem messze esik.

¹⁾ Ezen sírkő emléket eleinte a' tökölyei helység templomának nagy oltárába rakták, honnét későbbben ugyan ott

ka Szászky *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam* 2^{ta} editio Pannonii et Cassoviae 1775. pag. 526. — Bél *notitia Hungariae novae, idem Compendium hung. geograph. ad exemplar Mathiae Bél editione 4.* pag. 118. végre Wagner in *annalectis Scepusii sacri et profani IV.* Rész 160-dik lapján írja, Sebastianus I. (Tökölyi) *posteaquam in equestrem ordinem anno 1572. relatus est, de Thekelháza scribi coepit.* — Ezek szerint (ambár arról ha Thekelháza a' fennemlített Tökölye Csepel szigeti helységgel ugyanazon egy-e? némükép két-séges, mert azt Oláh Miklós 1530—40. táján leírván pusztán csak Thekelnek nevezi, hihető hogy az érdeklett család ős apja talán Tökölye Csepel szigeti, helységtől származott, de hogy ezen egész szigetet, vagy annak részét mint tulajdonokat bírták volna utódjai, ezt egyéb bizonyos adattal nem erősíthetném.

c) Azt is mondják, hogy első Mátyás sziget-Ujfalut bizonyos Ujfalusi nevű trombitásának (tibicen regius) aján-dékozta legyen, kiről azután nevezetét a' falu is vette. De így hát az Ujfalusi nemzetség se birt e' szigeten a' főkapitányoktól való eredetinnél fogva, 's hogy: nem sokára ezen család bírti megszűnt II. Ulászló és II. Lajos idejökben az egész szigetről tett országos rendelkezések mutatják. — Az eddig számlált családokon kívül egyéb birtokosoknak nyomára e' szigeten nem akadtam, vala-mint jelenleg is az egészet egyedül a' cs. királyi család használja.

J e g y z e t.

Csepel szigete birtokosainak ennyi változása mellett nem kell felednünk, hogy az, a' fentebb idézett II. Ulászló és II. Lajos idejökben költ hazai törvény cikkeinek rendelkezésénél fogva, királyi koronai birtok volna, 's ambár most ebből rendeltetésének némükép megfelel-ni látszik; mert ismét a' fejedelem bírja, de csak maga-

nyos cs. kir. családi birtok gyanánt tekintethetvén, ennél-fogva nem a' magyar kir. kamara alatt van, mint Diós-győr, Ó-Buda, 's egyéb koronai jószágok, hanem a' bécsi német jószágok igazgatósága által kezelteik.

N e v e z e t e s e n.

Ráczeve szabadalmos mezővárosának eredetéről és elnevezetéséről.

Tekintvén Csepel szigetének a' Duna két partjain, a' fővárosok közelében 's így a' kereskedelem nézve alkalmas fekvését, kételkedni nem lehet, hogy ezen akkori királyi látogatásokban is gyakran részesült vidék több népes mező városokat és falukat számlált, de melyek, a' mindenki előtt ismeretes számtalan viszontagságok miatt falukká vagy pusztákká silányultak. Szegény hazánkat elnyomorgató csapások közt egyedül Ráczeve tartotta fen szinte mostanál mezővárosi előbb számos szabadalmainak némely maradványait, 's erről bővebben szólani immár a' renden vagyton.

Ráczeve fekszik a' Duna kis ágának jobb partján, Becse, Lórév és Szent-Márton helységek szomszédságában, Pesthez mint egy 4 mf. délkeletnek. Eredete és elnevezetése iránt különbözők a' vélemények, Keve főkapitányhoz felviszik következőképen: Béla németlela Jegyzőjének felebb idézett szavából tudjuk, miként Árpád és főnemesei elfoglalván Csepel szigetet azt határozták hogy a' sziget a' fejedelem szigete legyen, de minden főnemesnek is lenne abban udvara és tanyája. ¹⁾ Ezen

¹⁾ Anonymus, 46. cap.

osztályos rendszabály szerint tehát; valamint Árpádok a' sziget felső része jutott 's ott hol jelenleg Csepel falu fekszik magának udvari lakást építtetett, ugy a' föld mellyen most Ráczeke elterül talán Kewe fő embernek esett, hol ez is fejedelmének példájára tanyát és udvart állítván a' földet róla Kewe földének elnevezték. — Később a' keresztény hitre törvén elcink 's Kewe földjén Ábrahám tiszteletére kápolnát emelvén, hogy a' régi pogány időknek még emléke se maradna fen itt, a' buzgólkodók Kewe pogány embernek neve helyett Ábrahám pátriárkát akarták szokásba hozni, sikerült is e' szándék; mert sok időig Ábrahám falvának hívták, midőn a' 15-ik század elején hajdani Kewe vármegye ugyan illy nevű vagyis Kewe városából ide érkezett rácok a' helynek eredeti nevét felelevenítvén, azt előbb kis Kewének, majd végre nemzetségekről Ráczekevének elkeresztelték.

Mások szerint Ráczeke hajdan csak csekély falu volt és Ábrahám falvának hívták, de utóbb Kewe kapitányról adatott reá a' Ráczekevi nevezett 'stb. — De Bél Mátyás ezen 's egyéb véleményeket helyteleneknek állítja, és Ráczeke eredetének valamint elnevezetésének meghatározásában Kewe kapitányt mellőzni akarván, Skaricza Máté 1572 — 80-ig volt ráczekevi prédikátornak verseire hivatkozik, mellyekben az Ráczeke eredetéről és elnevezetéséről soványan ugyan, de Bél szerint hitelenen így énekel:

„Itt kapitány Kewéről nincs nevem
Mint némelyek itélnek felőlem,
Sem görög szó kewy az én nevem
Noha vízzel mind környül véttem

Eleitől fogva egy jámbortól neveztettem (az sz. Ábrahámot):

Ábrahámnak megyés egyházáról, és környülem való sok szép fákról.

Köwin végre, azután kis Kewi lett nevem, az rácokról Ráczekevi." Ezek szerint tehát u. m. Bél véli a' törököktől félelem miatt ide származott rácoktól 's leginkább kik Kewe hajdan rác helyeségből feljűttek, vette volna mező városunk mostani nevét.

J e g y z e t.

Az első vélemény t. i. mintha Ráczekevét még Árpád fő vezér alatt Kewe kapitány alapította, és ugyan erről neveztetett volna el, csak Anonymus szavaiból hihetőleg következtetni, de egyéb írásbeli adatokkal erősíteni nem lehet. — A' második rendű állítás mint egészen alaptalan figyelmet nem érdemel, mert épen nem hihető, hogy a' keresztény és a' 15. században vallásos magyarok megvetvén Ábrahám patriarka jámbor férfi nevét, kit a' szentírás is, mint a' hívők ös apját tisztelettel említ, egy pogány embernek nevét többre becsülték, és adták volna falujuknak, mi több, annyi századok után. Tehát a' harmadik vélemény, ha a' tárgyat nem legkimerítőbb, de mind írásbeli adatokkal is erősíthető legbizonyosabb e' szerint, végre egybe huzván az eddig mondottakat az jön ki:

Hogy Ráczeke hajdan, a' 14. század elején csak csekély falu volt és Ábrahám patriarka tiszteletére emelt kápolnáról és az e' mellett lévő sok szép fákról Ábrahám falvának neveztetett, később pedig (a' történet könyvei szerint ugyan az említett 14. század vége felé) midőn Bajazeth török zultán Görög- Bolgár- 's Rácországokat kegyetlenül dúlná a' nevezett országok számos lakosai elhagyván boldogtalan hazájokat 's összeszedvén mit a' barbár elől menteni lehetne, más helyekre kivándoroltak-

Ugyan ezen időtájjban hazánknak Kewi nevű hajdan magyar vármegyéből 's annak ugyan Keve nevezetű városából jó sereg ráczok az ellenségtől félélem miatt meredék helyet keresendők, néhány hajókkal már a' nikápolyi itközelt előtt ezen szerencsétlen csata utáni fjedtség miatt pedig még számosabban a' Duna partján menttében fejfélé tolokodtak 's hazánknak több részeln u. m. Buda, Szent-András némelyiek pedig Csepel szigetének némely faluban nevezetesen: Ábrahám falván Zsigmond akkori magyar királynak (kinek az említett nikápolyi 's egyéb török táborozásai alkalmával a' kevei ráczok hasznos szolgálókat tettek) engedelmevel megtelepedtek, 's mivel nem sokára kereskedési szorgalmok által tetemesen szaporodtak és vagyonosodtak, rólok a' helynek régi neve is megváltoztatott, és előbb ugyan az oklevelekben kis Kewinek, Zápolyától fogva pedig általánosan Ráczkevének elneveztetett.

Bleinte a' megtelepedett ráczjövvények egyéb kedvezéssel nem bírtak hanem hogy: menttek lettek a' bárbar ellenség zaklatásától, egyébiránt nem sokat különbözött sorsuk a' parasztoktól. Mit midőn tovább tűrni nem akarnának 's mivel a' kereskedés, melyre leginkább adták magokat, nemzeti hajlandóságoknál fogva szabadság nélkül nem létezhetik, azért Zsigmond királyhoz folyamodtak kervén öt igatná a' helységet, melybe letelepedtek szabad mezővárosok sorába. Engedett ebbeli kérésöknek Zsigmond 's többször lerándulván Csepelre, midőn maga is látná a' szigetnek inkább kereskedésre, mint mezői gazdagságra alkalmas voltát, e' végre 1404-dik évben költ királyi oklevele által Ráczkevének minden nemű lakosait szabadokká nyilatkoztatta, 's őket minden vám, adó 's harminczadtól felmentvén, hogy az egész országban nem csak személyökre, hanem portékájokra nézve is szabadon jár 's kelyhessenek, o' felett, hogy esztendőnként sariós boldogasszony napján országos vásárt tarthassanak, egymás 1405-ben kelt királyi oklevele erejénél megengedte.

Kewi jöszágot, heti vásárt, végre patronatúri jogot is nyervek.

Ily engedvények következtetésében szemlátómást gyarapodtak a' ráczkeviék, -melly élőmenetel még inkább megtetszván a' fejedelemnek, új kegyelmekkel szaporítottak előbbi jótéteményit.

1428-ban ugyan is. Bálványos másképp Kapufa és Zhrenovecz vagy Izra most városfölső nevé királyi földedeket, melyeket előbb csak jobbágyok a' fejedelmi földesuraság számára miveltek, ezentúl tulajdoni joggal a' ráczkeveleknek általadta, megajándékozta és őket minden földes urasági adótól, és tized fizetésétől felmentette. Hogy pedig az oklevél szavai szerint, mint egyéb szabad városok, az egész országban minden akadálytól öröké mentek lennének, ugyan Zsigmond kivéve őket, bárminemű idegen 's alá rendelt, subalteraus judicatus, bíróság és netalán ezek által rendelendő fogság büntetés tömlöcztetés, vagy fentartóztatás alól.

1435-ben ismét más oklevél erejénél fogva a' ráczkeviék kereskedések előmozdítása tekintetéből megnyervén azt is; hogy Magyarországhól Ráczországba, vagy viszont jövő 's menő kereskedők portékáikat Kewe mezővárosában szabadon árulhassák ugyan, de az idegeneknek csak vásárkor, ezenkívül pedig rófszámra egyedül a' ráczkeveleknek legyen szabad árulni portékájokat.

Ugyan ezen kegyes fejedelem a' fentebbi oklevél szavalként: a' ráczkeveleknek hívséges és engedelmes, és azért dicserendő erkölcsöikre nézve, úgy nem különben a' haza dicséért és a' ráczkevi város javáért minden hétnek 3-dik napján heti vásár olly szabadságokkal mint ezek más városokban tartattni szoktak, itt is tartattni megengedte. Végre:

Ugyan Zsigmond király Ráczeke szabados mezővárosát egyházokra és papjokra nézve patronatusi joggal is különös tetszése jeléül felruházta.

Szabadalmaik a' következő fejedelmektől megerősítettek, és szaporítottak.

Zsigmond királynak mindezen elszámolt szabadalmas okleveit, az őt követő számos magyar fejedelmek nem csak hogy mind megerősítették, hanem újabb adománylevelekkel bővítették is. Ezt tette mindjárt:

Albert, Zsigmond veje, és az országzásban legközelebbi követője 1438-ban költ levele erejénél fogva.

László, Mátyás király 1458 — 1464 1473. végre 1489. Ugyan ezen fejedelem királyi embere által Ráczeke határát Szent-Márton, Újfalu, Lórév és Becse faluk közt egy e' részben kiadott levelével eligazítván, megerősítette 1465-ben.

II. Ulászló 1490 és 1501-ik években Ráczeke régi szabadalmait és birtokát Somlyó szigetében szabad faizási és halászati joggal szaporította. Sőt még felesége Anna királyné is segítette a' ráczeveleket határjukban 's az úgy nevezett király tó mellett fekvő rétnek egy részével megajándékozván 1503-ban, mely darabot most is birják és közönségesen király rétnek nevezik a' lakosok.

II. Lajos szárazon vagy réveken járó ráczeveleket mindenhol szabadon vámfizetés nélkül becsátatni parancsolta 1517 és 1524. Végre:

János király, Zápolya 1536. megerősítvén Mátyás és Ulászló királyoktól nyert és megerősített minden szabadalmaikat ezekfelett a' ráczevi rév jog oda engedősével szaporította azokat.

E' számlált régi okleveleket sőt még egyéb számos régi 's hecses irományokat ¹⁾, annyi ezer viszontagságok' daczára is szinte máig eredetiekben fentartották és levéltárokban letéve gondosan őrzik a' ráczeveiek. — Ugyan ezekből és Skaricza Máté verselből hitelesen tudjuk, micsoda állapotban volt hajdan Ráczeke szabados királyi mezőváros, mely t. i. számos templomokon, díszes felhúzókon, derék köépületeken és tágas raktárokon felül 7. piacot és csak nem kétannyi utcázatot foglalt, miből annak hajdani terjedelmére, virágzó kereskedésére és gazdagságára könnyen tehetünk kihozást — De lássuk:

Ráczekeének a' török és egyéb polgári háboruk miatt szenvedett viszontagságait.

Zsigmond alatt kelet virágzásának legszebb időszakát nem soká' éldehlhetta Ráczeke, midőn II. Lajos gyászos emlékü elestével boldogtalan hazánk e' vidékének napja is jó darab időre langba 's vérbe borulva lement. A' mohácsi veszély után csak hamar történt, hogy Ráczekeből annak magyar rác 's olasz polgárjal merre a' sors mutatta kibujdosván, az üresen maradt várost felpredálta, és tüzzel emésztette a' hirtelen erre felakadó pogány ellenség. — Soká' romjaiban feküdt ezen csapás után Ráczeke, a' zavarok közt csak igen lassú előmenetellel üdülhetett ismét valamennyire fel. Újra népésedését, és szaporodását leginkább Fejérvárból nyerte, melynek lakosai 1542-ben az ellenségtől szüntelen való szorongatások miatt más hátróságosabb lakó hely felől tanakodának, végre Ráczevét mint a' Duna által nemükép erő-

¹⁾ Nevezetesen 3. Ferdinand király szabadalmaikat megerősítő oklevélt is.

sítettet választották, hol is számosan megtelepedvén, egész utczát rólok fehérvári utczának' elnevezettet, alapítottak, és nevezetes épületekkel nagyobbítottak, úgy hogy nem sokára ezen fehérvári utca egyik legdiszesebb és terjedelmesbbik utczája lenne Ráczevének. De ezen segedelem által sem érhető el többé a' váras előbbi fényét és boldogságát, egyfelől a' pogány, másfelől tulajdon hadi seregeinktől is szüntelen zaklattatván, sőt mi a' békes napokban virágzására szolgált t. i. Buda fővárasnak közelléte, az most szerencsétlenségének kntfejévé lett, mert az oda való török zsarlási ezt mint körüllevőt leginkább érték, utóbb pedig midőn a' keresztény had Buda-várat gyakran ostromolta, egy megszállás sem mult, hogy abból Csepel szigete, és így Ráczeve mint a' szigetnek leggazdagabb helye felett új meg új fergetegek ne kegyetlenkednének.

Legnevezetesebb nagyobb csapás, melly őket érte az 1683-diki volt. Ekkor ugyan is a' lengyel segéd seregek a' Bécs alul elűzött törököt kergetvén, ez alkalommal Csepel szigetébe herontván, Ráczevét terhes hadi adó alá vetik, és a' várust megkímélni ígérik ha mit kértek mennél hamarább lefizetnék. Teljesítették is ebből kívánságokat mennyire az idő mostohasága megengedte, rövid idő alatt, a' szegény ráczeveiek, midőn az adott szót rútal megszegik a' lengyelek, kik a' mezővárosba rontván a' holtokat kirabolják, 's minden ragadozni valót összekaparnak végre zsákmányokat a' polgárok szekerein és barmain odább hurczoltaták. Irigy szemmel nézte ezt a' nem különben hol csak lehetett zsákmányolt némettség, ez is tehát a' lengyelek után itt terem, 's mi kevés ezektől hátra maradt végkép összecsikarják. Bél Mátyás 1730. táján e' vidéket meglátogatván ismért embereket, kik ezen nyomorúságokra, úgy nem különbn a' csapásra, melly a' ráczeveiket 1684-dikben midőn t. i. Buda ismét siker nélkül ostromlatnék, érte, tehát hogy az annyiszor kifosztott, és elkinzott, boldogtalan lakosok

legalább nyomorult éltöket valamennyire bátorságba helyeztetnék, az említett 1684-diki ostrom alatt anygall nevű szigethe bujdosnak 's ott voltak kénytelenek tölteni félelem és rettegés közt egész nyarat élelem szüke miatt, mellyet nem kereshettek, csak nem felemészthűvén. Ezen ostrom után azzal kecsgettették magokat a' szerencsétlenség, hogy ismét vissza telepedhetnek elhagyott lakó helyökre, de melly rémülés fogta el őket midőn a' budai török hirtelen nyakokon terem, és az ostrom alatt hátra maradt adó lefizetését, a' gyakor megszállások miatt méginkább elszilajult keménységgel sürgeték, kiket, összeszedett legutolsó pénzeikkel némükép megszelídítvén, nem sokára még nagyobb bátorság okáért a' vecseiek akarak összekapcsolni magokat, midőn újra Buda ostromoltatásának híre szárnyalni kezdett, ennek veszély teljes lefolyása alatt, hogy ne talán végkép tönkre jutnának egyéb körülfekvő 17. helységek ugyan száműzött lakossáival egyetemben *Somlyó* nevű szigetébe vonták magokat még veszéllyel terheségük kitisztulna.

(Folytatása következik.)

BOGNÁR JÓZSEF.

XV.

G S E P E L.

(V é g e).

Ugyan az érintett ostrom alkalmával 1688. szeptember 2-kán elfoglalván végre Buda várát a' diadalmas kereszténység, azt gondolták a' ráczkevek, hogy hosszas szenvedésöknek valahára vége szakad, de ebbeli édes reményökben ismét keserűen megalatkoztak. A' férgeteg ugyan most már nem Budáról, hanem annál váratlanabban Fehérvár felől kerekedett. Alig esett t. i. értésére a' Fehérvárban még dűlfülő töröknek, hogy ráczkeve lakosi visszamentek várokba, azonnal a' szerencsétlencen rajtok hajtának, ösmérdek hadi adót követelnek, ezt ha minél előbb le nem teszik tüzzel vassal őket végkép elémészteni fenyegetődzvén. Sok könyörgés után még is a' török határ időt enged, mellynek lefolyása alatt midőn az elcsigázott lakosok látnák, hogy a' követelt mennyiségű pénzt nyomorult kebelekből ki nem teremthetnék, magokat a' pogánynak természetesen előrelátható boszujától valamennyire védelmezni, 's e' végre városokat árokkal körülkeríteni, elhatározták. Azonban még felényire alig végezték munkájokat, midőn az ellenség őket medtámad-

ja a' követelt adót minden kigondolható klúzások által kiscsikarja és a' várost felgyntja. Azon kevesek sorsát, kik e' vérengzésből fenmaradtak, még keserűbbé tette a' reá következett nagy éhség, mellynek alkalmával a' gabonának csak hire is alig lévén a' lakosok még a' kutya és macaca húst is édes falatnak tartának, mint ezt egy régi kéziratban olvashatni. ¹⁾

E' csapás után még ki sem pihentekre ismét a' budai német őrsereg vetett sanyaru adót, és csak nem pogány keménységgel hajtotta be azt, miről a' ráczkevi jegyző könyv tegyen bizonyosságot „1687. vetették ki elősően az budai urak a' porciót 700. forintokat. 17. lap. — ismét 1688. az sok irigy szomszédok miatt vetették ki ránk portio u. m. 1474. fr. két erős parancsolat és executio alatt, rajtunk. Minekutánna pedig az executiot elakaránk magunktól fordítani szedtünk össze 573 ft. és midőn 3 lovas kocsin vittük volna Pest felé Taxon és Harászi közt a' kenderöldeknel a' két újás tolvaj Kún Mihály és társai mint egy 12-én pénzüinkből lovainkból és minden jó öltözetüinkből kifosztván, vele elmentek. — De az adót pedig az német urak nagy sanyargatással megvették rajtunk 17. lap. — 1690. ismét a' budai német urak 800. maródi németet kik ösztöl egész nyárig rajtunk voltak quartilban 'stb.“ — Ennyi inségek közt a' dög halál is gyakran pusztította őket nevezetesen: 1645 — 1655. ebben a' bíró is elhalt. 1694. 'stb. — Végre a' 18-dik század elején kiűtött polgári háborukat részint Rákoczy pártján lévőek, majd a' német és rácz vad dulásaik miatt Ráczkeve lakosai szétoszolván ²⁾, így történt hogy a'

¹⁾ 1687. Vétették a' váras árokkal körül az fejdvári törökök fenyegetése miatt 'stb. a' ráczkevi jegyzőkönyv 17. lap.

²⁾ 1709. oszlottak ki a' lacsházi, szabad szállási és sziget-szent-miklósi lakosok, a' ráczok is ekkor mentek Földvárra.

hajdan híres több piacokat és számos utcákat foglalt virágzó Ráczkeve 1730 táján silány falut mutatna mely csak egy valamire való utcából állana 's ebben is többnyire nyomorult kalyibákon felül egyéb valamire való épületet nem mutathatott az uraság' néhány rendesebb épületein kívül. — Kereskedő egynél több nem volt ámbar ennek is neve volt csak, mert kereskedéséből Ili Mátyas szerint (ki ezen időtájban itt személyesen járt), alig tengődhetett. — Régi szabadalmainak nagyobb részét elvesztette, és még is azt is hogy mező városi czímét, és hajdani szabadságának némely nyomait fentarthatta, némükép Eugen herczeg akkori földes ura' nemes és engedékeny gondolkozásának köszönhette.

Ráczkeve állapota jelenleg.

Ákár házaira nézve való kiterjedését vagy lakosai számát, akár kereskedését és szabadalmait tekintjük lehet mondani, hogy Ráczkeve: jelenleg Pest-vármegyének nevezetes helyei közé méltán számítható. Különösen:

Találtatik benne ház, mellyek közt több magányos polgárok erős anyagból készült és csinos külsejű házaik tűnnek ki. Meglehetős tekintetű fő-utczáján kívül számos utcákat számlál, de piazza csak egy van, hol a' betli és országos vásárok tartatni szoktak, ámbar az utolsók nem igen nagy kényelemmel, mert a' hely szűk és rendetlen, és így a' régihez képest hiányt látunk.

Lakosai száma a' székes-fehérvári papi névkönyv szerint mindössze 4640. tesz, kik: a) nemzeti eredetükre nézve: magyarok, németek ¹⁾ és ráczok, de az egész

¹⁾ Mikor jöttek Ráczkevébe a' németek érdekesen festi a' jegyzőkönyv 31. lapján 1724. Csorba Takács Gergely volt a' bíró. — Subordinatus his bírói pedig: Nagy György és Kőmives Gyurka. Nb. minthogy e' Kőmives Gyurka német

népesség közt alig találhatnánk néhányat, ki nem beszélne, vagy legalább nem értene magyarul, sőt a' ráczok csak nem mind házi körökben is inkább gyakorolnák a' magyart tulajdon nemzeti nyelvüknél, mint ezt már fellebb örömmel említettem. Ugy nem különben a' hajdan, vagy most e' helyen telepedő némettség annyira magyarosodik, hogy még eredeti német vezeték neveiket is magyarra által fordítják, és ha tartatik, is néha a' katholicus templomban német egyházi beszéd, de ezt már csak nem feleslegesnek mutatja eléggé a' tapasztalás, ugy-mint: melly alkalommal alig láthatni néhány német halgatókat, kik majd nem mind értenek magyarul.

5) Hitfelekezeti tekintetben az 1842. évi összeírás szerint 2627 katholik. 168 görög. 1832 reform. 2 luth. 11 zsidó lélek számláltatott. A' három elsőbbi felekezetnek helyben tulajdon lelki pásztora és templom-jok vagyon, mellyek közül régiségre nézve mindenk felett említést érdemel a' mostani reform. templom. Erről ugyan is azt mondják, hogy midőn Ráczkeve még csak silány falu volt épült volna benne Ábrahám pátriárka tiszteletére az említett szentegyház, mellyről aztán a' falu is Ábrahám falvának elneveztetett, és így alapítása ideje szinte a' 14. századik hatna fel. — Későbbben a' reformációra térvén Ráczkeve magyar lakosai, ezen templom megtartották és bírják mostanáig, a' templom

nemzet volt legelsőbben is ez állott be a' város szolgálatjára, illendőnek ítélte az iródeák, hogy a' jövendőknék tudokra legyen, mert mind magyarok viselték a' közönséges város terheit, de itt már czépellős németre szorult, 's talán ezután ők is fognak uralkodni mint az idő mutatja, a' németiség itt leginkább az uraság pártfogása által csak hamar igen csoportosodott, és még 1780. körül határozatott, hogy minden 3. vasárnap német predikáció legyen, de ez már ma, mint jelenttem felesleges sőt ártalmas fenne, mert az igen nagyobb rész lelki tanítás nélkül maradna egy vagy két kedvűrt.

mi okosat bár mi fáradsággal sem vehetnék ki belőlök. IV. Az egyik kápolnában van egy igen régi oltár melléül ugyan azon idő alatt mint a' főoltáron liturgiát szolgálhatni. Ez csak kevés templomban engedtetik meg az óhitűeknél: ugyan ezen kápolnában láttam egy képet, fejér piros 's zöldre festett szuette rámában, mi azon véleményre vezetett, hogy talán még azon időkből való midőn ezen vidékkel együtt a' templom is magyar nemzeti szint uralt, az egész maradvány ős időre mutat. — A' sírholt már bedőlni készül, nem is csuda, mert a' templommal egykoru, feltűnő azonban hogy mindekkorig ki nem nyitották V. említeendő a' holdog száz képe, mellynek tiszteletére főbb ünnepeken bíres bucsujárások tartattnak.

Hogy a' templomot mint nevezetes régi épületet nem csak most hanem már hajdan is sok jeles emberek látogatták, kitészik azon nevekől, mellyeket máig az ajtó ragasztókba kés hegygel bevésve vagy inkább karczolva láthatol: Igy az egész ajtó ragasztó bal részén ez van. Hic fuit Josa Jacobs Comes Aust. Neostad die 14 novemb. alatta: Ft. Cum illo Joannes Fridericus Gruttovius 1607. Ugyan ott Franciscus Károlyi 1637. Ismét a' felső ragasztón: Michael Fejérvári Transylvanus 1615. egyéb vakarásokat már ki nem vehetnl.

A' Templom fundusa 2883. □ ület tesz, mit a' kalugyerek és hívek lassankint többnyire alamisnából szerezgettek össze. — Ezen a' téren van az óhitűek temetője, a' paplak és egy régi épület, mellyben hajdan kalugyerekek laktak, kik eleitől fogva a' leirt egyházban végezték az isteni tiszteletet, míg II. József őket Grabóczra Tolnarmegyeyel óhitű kolostorba által nem tetette 1776-ban. Ezóta csak egy kettő tartózkodott itt közülök. Most pedig plebános viseli a' lelki pásztori hivatalt, mellybe 1833. igtatattott bé.

Harmadik és legpompásabb a' katolikusok új temploma, mellyet 1791. kezdték építeni, midőn t. i. a' katolikusok Ráczkevében elszaporodván, a' régi templom-

jokban már nem fértek. Ezen említett régi templomot pedig Bél Mátyás és Skaricza Máté szerint 1536-ban Barabás nevű ráczkevi kath. lakos építette, ki fogadást tett, hogy mindazon nyereséget, mellyet egyik veszedély kereskedés utja alkalmával szerzend, egy templom alapítására fordítani fogja, és valóban nyeresége olly tetemes lett, hogy nem sokára az egész épületet, felállíthatta. A' pogány és egyéb duló ellenség daczára is, fenmaradt e' magában csekély, de régi tisztes épület és benne 1700-tól fogva a' buda-pesti dominicanus barátok mint missionáriusok tartottak isteni tiszteletet 1780-káig; ekkor a' plebánja székesfehérvári papi megyéből rendelt lelki pástornak adatott által, ki alatt 1791-ben a' régi templomocskát elbontott falai a' felebb említett új nagy szentegyház építésére fordítottak. Szép idomu bádagos tornyában ezen újabb templomnak valamint a' ráczokéban is óra jár, mint a' három tornyot pedig kellemes hangu, és bár melly nagy városoknak diszére szolgálható harangokkal látta el a' ráczkevi minden hit felekezetek buzgósága. Egyébiránt mind e' számlált 's többféle religiói és nemzeti viszonyok mellett már ez előtt 100 esztendővel, azt írta Bél Ráczkeve lakosairól, hogy egymás közt szép egyességben élnek, mire én csak azt mondom. *Úgy legyen ám ez, és ezt szívemnek annál forróbb sugallásából kívánom, minél inkább meggyőződtem: anyai religiói és nemzeti tekinteteknél fogva elszagattott szegény hazánkban illy vallomások szükséges voltáról.*

c) Mi a' kereskedés' mostani állását illeti, ezt igaz nem lehet hasonlítani a' régi virágzóhoz, azonban ez sem megvetendő. Minden héten ugyan is (ha csak az idő és víz állapotja engedi) Ráczkevéből több deregle rendszeren feljár Pestre Dunán buzát, fát, szénát, kenyeret téglát 'stb. szállítván sokszor tetemes mennyiségben; Ezen felül a' belső kereskedést mint egy 7. holtokban üzik, mellyekben fűszereket, vas és egyéb portéka neműeket kaphatni, e' mellett tulajdonosaik (hik egy zsidót kivé-

ve mint óhítűek) gabonával leginkább zabbal kereskednek. négy nevezetes országos vásárjalkon felül minden szerda és szombat napi heti vásárjaik mindinkább elevednek, és a kereskedési közlekedést emelik.

d) A' mezei gazdaság alacsony állapotban tengődik. Ez annyiból menthető ugyan, mivel a' szigethen szűk határjok homokos a' dunántuli szabadhoz pedig, a' mellett hogy az is homokos és nem olty nagy kiterjedésű, a' mostani rév miatt csak nehezen juthatnak, mi legfőképp nyári időben midőn a' takarodás kezdődik, erzékeny hátráltatást okoz, mert sokszor száz szekér is áll félnaponként a' partokon, míg a' komp által hurcolhatja őket. E' gazdasági tekintetben igen fontos akadályt egy hajó híddal lehetne legezélarányosabban mellőzni, és a' városnak volna is annyi tehetsége, hogy felállíthatná, de esudálkozásomra hallottam többeket a' városbeliek közül ezen reakciók nézve felettébb kívánatos vállalat iránt nem legkedvezőbben nyilatkozni. Véleményük szerint a' főnehézség abban áll, hogy télen nincs bátorságos hely, hova a' hid hajóit rakhatnák, ez azonban ha a' Duna regulátója Budapestig érkezendik, és a' napról napra inkább rebesgetett soroksári Duna ág elmetzésre szükségesnek fog ítéltetni, magától meg fog szűnni, de addig is ha Budapesten és itt is megmaradnak a' Dunapartjain egyéb hajók és dereglyék, malmok, miért nem a' rácskevi hajó kompjai? csak azt kell tehát kívánni, hogy a' hasznos és józan haladás szelleme inkább tágítsa a' kebleket. ¹⁾

e) Az ipar vagy mesterségeknek valami nevezetes nemét sem tapasztaltam a' már felebb átaljában érintett selyemtenyészésen és gombolyító ház létezésén felül.

¹⁾ Ezen értekezés 1839-dik évben készült. Azóta a' hid iránt Rácskevényben fontos előhaladás történt jelenleg t. i. egy állandó hid épül, melynek oszlopaít már beverik, és a' jövő május hónap elején a' járás megnyitattik.

Mester ember ugyan van elég, talán sok is, kik 7. czéhekbe alakulva biztosalk felügyelte alatt mesterségekből szoros monopliumot űznek. — Van ugyan a' czéhbeli társaságoknak is egy két jó oldalok, de hogy van több árnyékos és az egész közönségre nézve káros következmények tagadhatlan, melyeknél fogva nem csudálhatni, ha Széchenyi és egyéb hazafiak a' czéhek eltöröltetése iránt nyilvántított törekedéseiknek gyümölcselt, bár e' részben is mind inkább érlelné a' halladás' javító nemtóje.

Lássuk Rácskeve régi okleveleinek és szabadalmainak viszontagságait. Vigilantibus jura.

Az előbbiekből kitetszik, hogy hazánknak csak igen kevés várossal dicsekedhetnek olly régi és annyiféle magyar fejedelminktől nyert szabadalmakkal, mint a' rácskeveiek, melyeknek ők vették is elég hasznokat, még a' nemzet Mohácsnál el nem temetkezett. E' szerencsőtlen nap után e' vidék uraságába jutott török, ezután pedig a' rendre itt egyaránt daló német, lengyel, rác kurucz elenség, hogy szabadalmaikat nem igen tisztelték, elgondolhatni, és felebb Rácskeve viszontagságánál láttuk, sőt mi több annyi zavar, inség rablás és gyújtogatások közt még az eredeti okleveleik és egyéb fontos irományaik is eltévedtek.

Némellyek szerint nem sokára a' mohácsi veszély után Győrbe, mint hiteles és ekkor még a' török pusztítástól ment helyre vitték azokat, honnét későbbben midőn Győr is elesett és az odavaló káptalan levétárával együtt földön futóvá lett, kerültek Komáromba a' város oklevelei: de talán hihetőbb azon vélemény, hogy az érintett okleveleket valamely innét Komáromba bujdosott rácskevi lakos vihette el magával, és az odavaló óhítűek templom ládájába, mint gondola legbátorságosabb helyre letette, hol őket 1725. évben Szabó György akkori rác-

kevi bíró sok keresés után megtalálta, 's azóta a' város levéltárában csak nem szerelem féltől vigyázattal őriznek a' ráczkevelek, mit annyi vészélyek és csipkedések miatt ugyan ártalmasnak nem mondhatnánk, de hogy még a' minden ártani akarási gyanútól ment idegeneknek sem merik mutatni, és oklevelek iránt a' legnagyobb titkot akarják tartani, ez egy kissé túlzó feltékenység, mert gondolni mennél többen látják és tudják szabadalmi okleveleiket, annál bátorságosabbak azoknak birtokában, és ezen nyilvánosság által inkább visszatartóztatják ellenségeiket a' megtámadástól (haec intra parenthesis dicta sumto). Elég az hozzá, hogy a' ráczkevelek régi irómányi, és Zsigmond királytól fogva 3. Ferdinandig csaknem minden fejedelminktől megtöltött, vagy megerősített szabadalmi oklevelek, most is eredetiségökben fenn vannak ugyan, és a' ráczkevekre nézve mint felebb elszámáltam szép jogokat és szabadalmakat foglalnak magokban etc. (mint már Bél Mátyás megjegyezte), többnyire csak a' papíron, mert jobbára részint az idő mostohasági, részint a' vigyázatlanság, majd tulajdon bírák és lakosaik rossz lelkütsége 's egyéb ellenséges indulatu emberek által tetemesen elavultak, és megcsönkítettek.

A' budai ostrom után t. i. mint egy préda gyanánt Eszterházy István, ettől Heiszter general, nem sokára pedig Eugen herceg birtokába jutván az egész szigetség 's vele Ráczkeve is, illy hatalmasak ellen mit tehetett az elnyomorodott város egyebet, mint nyögni és a' pusztában az egyiptusi vörös hagymák és halak után sopánkodó zsidók gyanánt régi szabadalmaik és dicsőségek után fohászolni. — De itt mindenkinek, kit a' dolog illet vagy akármikép illethet, és egyáltalában minden utókornak érzékeny tanulmányára legyen mondva, hogy Ráczkeve régi jogai csorbulásainak nem annyira a' fennszámált hatalmas földes urak önkénye, hanem önön magoknak a' lakosoknak, legfőképp pedig előjáróiknak rövidlátása, 's többeknek: kárhözatos tetszeni, vagy az egésznek romlá-

sával nyerekedni vágyások volt oka, mert midőn nevezetesen Eugen herceg 1722-ben magát az egész szigetbe, sőt Ráczkevének örökös városi javalba itt túl a' Dunaágon hágtatta, egész illedelemmel ellene mondhattak és annyi koronás fejedelmeknek adomány megerősítő oklevelek által szentelt jogaikat védelmezheték volna, de ígéretek által magokat megvesztegetettni és elvakítottai engedék, mit a' ráczkevi Jegyzőkönyv' őszintén megvált a' 27. és 28. lapokon, és korhol így írván: „1721. Kőrösi István vallotta bé Ráczkeve várossának örökös praediumit u. m. Bálványos Izrád és Kapufát f. Eugenius hercegnek a' ns. vőlzi káptalanban, a' szegény városnak és maradékinak megbúsíthatatlan kárára, mint ezt az idő megfogja mutatni stb. ismét 1722. installáltatta magát Eugenius a' város örökös praediumiban 13. martius, a' melly praediumok keze közül való kibocsáttatása kár minemü praetextus alatt legyen is) bizonynyára úgy jár szegény városunk, mint az Aesopus komondora, melly a' száájában való konczot a' bizonytalan és semmi árnyékért száájából kibocsájtotta.“

Ezen utóbbi jegyzetből világosan kitészik, hogy akkor bizonyos praetextusok alatt magokat a' bevallásra reábeszéliengedék a' könyvelőiek, de csak hamar felnyitnak szemek, mert ama' jegyzetek derék írójának jóslatai teljesítettek ugyan is már 1725. Szabó György ráczkevi bíró a' város javát és hasznát szorgalmasan kereste volna, ha a' tehetség is akaratját követte volna, mert ez mind Bécsben, mind itthon is a' hg. praefectusának legelsőbben kezdett a' szegény város javáért instantiákat és más irásokat küldeni és repraesentálni specialiter: a' bálványosi korcama és az ország' részén lévő mézárászék iránt, mellyek közül is az elsőt megnyerték, úgy a' második iránt is van reménységünk 33. lap. — Ezen becsületes ember tehát hivatalbeli elődeinek hibáikat helyre pótolni igyekezett, de azon contractus, mellyett még 1699. kötöttek Eugenius herceggel, és a' mellyben mint

az eredeti jegyzet mondja: „Ráczevienses pro fructione fundorum pro labore praestando et pro aliis ad dominium pertinentibus 3) mille florenos promiserunt annuatim solvendos pro quo haberent jus macelli, trajectus, educilli molendini, nundinarum stb. mellyeket adományaik szerinti, hajlani fejedelmek alatt szabadon bírtak, ezer forintokat ígérnek, ezen jogaikkal ellenkező szerződést mondom meg nem semmisíthette.

Az 1774-iki esztendő (mint a' jegyzőkönyv' 43. lap mondja) ismét igen veszedelmes év volt a' ráczeveiek szabadalmaira nézve, mert Horvát János választatván ez időben bírónak, az urasággal (a' felséges kamarával) contractust tett, 2 exemplárban, melly még 1772-ben husz esztendőkre u. m. urbarialis contractust, és a' Regale beneficiumokat foglaló kiadatott, és inchoáltatott. Ezekben Horváth János csak a' maga hasznát nézvé a' városnak majd nem 4. százados privilegiumait eladta, és a' 4. országos vásároktól: 4. a' révtől 4. becei szigettől: 25 Somlyótól: 80. Angellnától 14. forintokat a' Communitas híre és akarata nélkül ir juris dominialis recognitionem, ígérni és Contractusba tenni nem irtózott, holott azokért a' város soha semmit se fizetett. — Ezen Contractusba van a' homályos stylus is: hogy az apróbb dézsmákért, u. m. fizet a' város 30 forintokat, mellyből sok évekig tartó processus támadt: (miről alább), 1777-ben lépett be Szaploneczai János a' ráczeveki uradalom árendátorságába u. m. tovább a' jegyzőkönyv' 36,000 forintokat fizetvén esztendőnként s' volt bérlő 9 évekig. Ez sok hallatlanságokat kezdett. Ez vette ki először a' dézsmát a' kukoriczából 2), a' gazdák borait pincejékben

3) Oklevelek erejével fogva ezen terhektől előbb mind felmentve lévén.

2) Ezen dézsmaszedés a' fennemlített contractusban foglalt homályos stylusnak előre látható következése lett.

lepecsételte, hogy senki magából ne ihassék, hanem az ő korcsmajából hordasson, a' kereskedő holtokra is árendát vetett, és lepecsételtette azokat, ha nem fizettek, a' vásár álláson lévő üres fundusokat pénzért kiosztatni akarta stb. de mindezekben a' város tanácsa által akadályoztatott 65 lap.

1780. die 18. Septemb. Maria Christina és Albert mint ráczeveki uradalom földes urai, nem csak a' szigetségben hanem a' város örökös praediumiban (u. m. Bálványos Izra és Kapufában, még Szunyog zálogban birt pusztában is) statuáltattak.

Ekkor törvényesen, de minden alázatossággal contradicélni akart az egész tanács, de néhány emberek nevezetesen: Barasi Pál által ki a' tanácsból kirekesztése miatt hosszút fujván) a' Izra megvesztegettetének sokan az összehivatott s' kábult községből, hogy a' contradicétiót megadni nem hagyták. A' fatalis 15 nap mulva Szaploneczai árendator Hugye' és Bálványos örökös szabad földelket elakarta (mint már Maria Christina földjeit) foglalni, minden ember, ki a' túlsó félen szántani akart, nála czédulát váltani kényszerítetett, máskép a' révbe állított hajdu által szántó vasait leverette, a' város bálványosi korcsmajából boraikat kihányatta s' magát mérette stb.

Ekkor ismét felébredtek, mint 1722-ben a' buták és a' vármegyéhez futottak, mellynek 1781ben tartatott sedriáján Ürményi József administrátorsága alatt a' Bálványos és Hugye' örökös javaikba (mellyekbe Szaploneczay már behelyezte magát) reponáltatni redeltettek, mi ellen Szaploneczai protestált, de a' sedrián ismét kemény szententitát kapott, s' a' ráczeveiek másodsor is 1-a Junii 1781. (a' kukoricza dézsmán kivül) reponáltattak és Szaploneczay a' hat hoinapi használati kárt is fizetni kénytelenítetett. Hogy pedig: még erősebb lábra álljon privilegialis szabadsága Ráczeveinek a' múlt bírósági hibákat javítani akarván, Maria Christina statutiója

ellen, Szonyog, Hügyé, Bálványos és egyéb földel iránt a' nagy-szombati káptalanban a' Contradictiot megtették 53. lap.

Fontos Ráczkevi szabadalmi évkönyvelben az 1785-ki, melyben az urbarialis perét Szaploneczay a' város ellen folytatta. Ezen tájban szonyogi pusztát is, melyet 60 esztendőig birtak zálogban, Vattay famillától kiadni és nagy rövidségekkel újra arendálni kénytelenek voltak, mert Szaploneczay ebbe is bele kötött az fentebbi statutio erejénél fogva.

1786-dikban Szaploneczay János árendálását elvégezvén, mivel Mária Christina maga tisztjei által akarta a' szigetet adminisztráltatni, praefectusnak kötötte be magát hogy elkezdett urbarialis perét jobban folytathassa de városank vigyázott ugymond a' jegyzőkönyv.

1788. II. József rendelkezésből Ráczkeve Bálványos és Hügye pusztát arendába adta, Szaploneczay ekkor is kapezaskodott, de a' Consilium a' várost régi birtokában megerősítette, min annyira confundáltatott, hogy egészében megromolván a' nagy gond miatt nyavalába esett és 1789. esztendőben meghalt 71. lap.

1790. Albert száz tescheni herczeg Mária Christina feleségének hagyománya szerint magát ezen szigeti uradalomban beiktatta, de ez alkalommal annyi káralkon tanult ráczkeviék egész illendőséggel örökös javaik iránt ellent mondtak. — Ugy nem sokára minden néven nevezendő beneficiumokért örökös contractus képen 3500 forintokat ígért a' város, de csak a' szigetbeliekért, elő vigyázattal nyilván kivéven: besnyői, királyreti, tókereti 's egyéb örökös javaikat, később ezen contractus ismét változást szenvedett annyiban, hogy jelenleg a' város bizonyos summát fizetni kénytelenítették, a' füstpénzt, robotváltást ideszámlálván.

A' város tanácsa, pecsétje, czímere, az uradalmi kastély.

Mint szabadalmas város előljáróit hajdan maga választotta, idegen befolyás nélkül, kiknek sorát 1605-től fogva olvashatni a' többször említett város jegyzőkönyvében, később Ráczkeve többi közt azon csorbát is szenvedte birtokosai által jogaiiban, hogy bírójokat csak ezeknek befolyásával választathaták, az egyéb tanácsra nézve pedig, az uraság consensusából (a' jegyzőkönyv' szava) nevezetesen 1725. Csorba Takács János bíróságában determináltatott: propter bonum pacis, hogy mivel városunkban három religio és annyi nemzeti lakosok voltak, de ugyan csak azon egy város, erre való nézve minden lakos egymást tisztelni becsülni tartoznék, azért közönséges megegyező suffragimmal a' város békességére rendeltetett, hogy a' bíróság köz legyen minden vallásbeliekkel egy mindazonáltal, hogy mivel a' reform. hit annyi mint a' kath. és rácz, azért a' reform. közül két egymásután való esztendőben legyen a' bíró, azután pedig kath. és rácz egyegy évig állítsassék 'stb. — Idővel ezen határozat megmésztatott 1791-dik tájban t. i. annyira szaporodván itt a' katolikus felekezet, hogy a' reformátusokat jóval felülmulná, azért ugyan a' comunitás által a' békesség és egyesség fentartása végett újra rendeltetett, hogy ezután értetődvén az uraság candidatiójánál fogva a' kathol. rész 3. a' reform. 2. a' rácz egy évig viselje a' bírósgot, senátorokra pedig végeztetett, hogy 6 kathol. 4 reform. és 2 rácz választatnék, mely utóbbi egyezkedés a' város előljáróira nézve mostanáig is fennáll. Ezen előljárók mint „forum primae instantiae” itélik el a' lakosok ügyeit, honnét az uri székre, tovább a' vármegyére felebb vihetik.

A város régi ezüst pecsétje 1520-ban készült, melynek részei 1802. G. aug. elváltak, és belől e' felírás tűnt ki: 1520 és illy metszés k.e.w. miből a' pecsét készítése ideje világoságra jött. Ugyan ezen pecséten láthatni a' város *czimerét* eredetében, áll pedig ez: egy vértől, melynek jobb oldalán egy mezételen kard a' földbe szúrva a' másikon négy gerendák vagy folyamokat jelentő vonások látszanak, ezen latin körírással: „Vita mihi Christus rerum concordia fides.“

Ráczkeve nevezetességei közé tartozik az urasági kastély, melyet Eugén herceg a' város nyugotti északi részén épített. Ámbár csak egy emelet az épület, de messzéről magasabbnak tetszik, pompás és valóban fejedelmi alakja miatt. Az egész M betű hasonlatosságra mutat, mert közép homlokzata több ülyire az udvarba benyulik, hol téres és nagyszerű nyári ebédlő terem van. Ennek padolata márványból valamint a' vele kapcsolatban lévő herceg szobáinak falai különös vakolással készültek, 's felső pártázatai jól megaranyozottak valának, ajtai ablakai és boltzata az egésznek valóban hercegi fényre mutattnak, felül pedig rajta ismét egy az udvarra nyíló terem látszik, melyet oszlopok tartanak, és felső pártázatját Herkules, Anchyses, Aeneas, Mercurius és egyéb költeményes tárgy alakok faragott szobraik legfelül pedig a' falba eresztett hercegi czimer díszítenek. Ezen ebédlő terem két oldala folytában voltak a' herceg lakó szobái, mind a' két szárnyon pedig a' vendég és cseléd lakások. Végre az egész a' Duna felül virág koszorú gyanánt vont kökerítés rekesztette, közepén vas rostélyos kapuval, szóval ezen épület fejedelmi alkotójának dicsőségét méltán hirdette, de jelenleg sok megváltozott rajta; mivel t. i. az uraság Eugén után nyáron lakni ide soha sem jött, azért már Albert herceg idejében a' pompás leirt ebédlő teremek gabona magtárrá lettek. A' hercegi szobákban és egyéb szárny épületekben pedig az urasági tisztak laknak; a' virág koszorú

gyanánt vont kökerítés helyét végre istállók és tömlőcsők foglalják el (sic transit gloria mundi).

Csepel szigeti faluk jelenleg.

Láttuk hogy hajdan e' vidéken midőn magyar fejedelmek gyakori látogatásában részesült, 's azok itt fényes kísérettől környezve mulattak, vadásztak, halásztak, madarásztak számos és gazdag helységek virágoztak, de láttuk azt is, miként enyészett el a' mohácsi gyászos nap után e' táj dicsősége, 's miként enyésztek el néhány faluk egészen; a' többiek pedig mint silányultak el a' csak nem szakadatlan viszontagságok csapásai alatt, most jelenlegi állapotjokat röviden rajzolni az egészre nézve kívánatos.

1. *Csepel*, feküdt az öreg Duna partján, mint egy $\frac{1}{2}$ órányira a' sziget felső csucsatól Dunafoknak (Promontorium) irányában. Valaha híres helység volt, melyről az egész sziget neveztetett el, a' 16. században mint mezőváros legszebb korában virágzott, és fejedelmek mulató házával ékeskedett, még a' török ezt is minden fényéből ki nem fosztotta. Mostani időkben a' háborúk miatt szenvedett sérveit annyira megorvosolta, és különösen a' Pestre Budára való kereskedés által olly hatalmasan feleremelte magát, hogy egyik volna a' szigeti helységek legeszesibbik és tehetősbike. — De a' szomorú emlékü 1838. csak nem az egész salut tünkre tette, a' templom plébánia és még 2 házon kívül egy sem maradt épségben, és ne talán illy veszély által ismét elpusztíthatnák, felsőbb rendelkezésnél fogva $\frac{1}{4}$ órányira belebb emelkedő domboz helyre kiköltözködni kényszerítették. — Lakosai mindössze 800 vannak, eredetileg ugyan magyarok, azután jobbára rácok voltak, és még azoknak maradékai kik Kewe városából Zsigmond király alatt Csepel szigeté-

ben megtelepedtek. A' mult század elején németek is keveredtek közikbe és csak hamar elszaporodván, most már minden tekintetben elsőseget érdemelnek; és talán nem sokára a' ráczokat elenyésztetik. Hitvallások gyakorlása végett több időkig Budára jártak, még 1788-ban tulajdon lelki pástort nyertek.

2-dik helység: *Szent-Miklós*, Csepel faluhoz egy kis mfnyi távolságra a' kis Duna mellett, Taksony faluval szemközt lapnyos és a' Duna kiöntésétől gyakran, legnevezetesebben 1838 nagy részint elpusztított helyen épült. — Jelenleg két ezer és egynéhány lélek szám találhatik benne, többnyire reformátusok és mind törzsműködő régi magyarok ivadéka. Szigetbeni határok csekély és homokos lévén a' szomszéd pusztákon haszonbérben vállalt földeken kell keresniök mindennapi élelmeket, 's azért a' földművelői alacsony falusi állásban tengődnek.

3. *Csep*, az előbbtől $\frac{1}{4}$ arányra alább épen a' Dunapartján terül el. Lakosai 597 katolikus és 250 óhitűekből állanak. Ezen utolsók valamint a' csepellek hajdanában e' szigeten telepedett ráczoktól származnak, de a' török háborúk által nagybárra megfogyottakat, későbbben Serviából új teleppel szaporították, végre a' németek néhány 80 — 90. ideis elérkeztek és annyira megfészkelték magokat, hogy most a' faluban többséggel bírnak, az elnyomorodott rácz lakosok részint Töröklyére, vagy egyéb rokon nemzet helységekre kibujdosván, van benne két templom, egyik a' katolikusoké, másik óhitű ráczoké, az elsőben mint fiók szentegyházban az újfalu lelkeszek végzik az isteni tisztelet szertartását. A' másikban egy óhitű pap tengődik, csekély számú és szegény hivatól nem sokat várhatván.

4. *Szent-Márton*, Csep és Ráczkeve közt fekszik, hajdan ezis Oláh Miklós leírása szerint mezőváros volt és terjedelmes, de a' török és egyéb háborúk annyira elcsanyarták, hogy midőn 1730. körül Bél Mátyás látta, alig talált benne 15 nyomorult galyibákat. — Ezen helységet

is nagyobb részint ráczok lakták valaha, de széioszóltak mint a' csépiek és helyöket a' mult század elején franconiai és svéciai svábok foglalták el, kik nemzeti tagadhatatlan szorgalmoknál fogva szép virágzó falut alakítottak jelen időkben, melyet még a' mult 1838-diki árvízis nem hogy tönkre sőt még szebb alaku házak építése által inkább kellemesebbé tett. Csinos egyházában ugyan az újfalu lelkeszek vezérlék az isteni szolgálatot. Keleti részén e' falunak Ráczkeve felől ez előtt 50 évvel meglehetősen romjai látszóttak egy régi épületnek, melyről némelyek azt mondják, hogy hajdan azon helyen álló 's sz. István nevű falunak templom falai volnának, mások pedig azon királyi mulató ház maradványinak tartják, melyet 4. kún László csináltatott, honnét a' Dunántúl csak nem szem közt tanyázó kedves kunait (hol most Laczháza fekszik) szokta vala látogatni, adatok hiánya miatt azonban egyik véleményről sem szólhatok bizonyosat. 1780. a' ráczkevi reform. templomtornyok építésére ezen maradványokat elhordván, ma már nyomai is alig látszanak.

5. *Becse*, Ráczkeven alul $\frac{1}{4}$ arányra a' kis Duna egy holt ága mellett látható. Lakosai (a' becesi jegyzőkönyv' szerint) hajdan magyarok voltak, sőt még a' háborúi viszontagságok után történt második megszálláskor is mint egy 1689 tájban itt még magyarok laktak, de azután Makádra mint népesebb 's azért bátorosabb helyre vonultak és az ottani atyákkal egyesültek, helyöket 1686 tájban néhány lórévi ráczok foglalták el és Bél idejében mint egy 20 házuk volt, még az Austriából és Stíriából ide hozott németek őket ki nem nyomták. Most tehát mint egy 604. lélekre menő lakosai mind német katolikusok. Rendes és csinos ízléssel épült házaikat józan viseletöket 's mezei szorgalmokat, nem dícsérni nem lehet.

6. *Makád*, az előbbtől $\frac{1}{2}$ arányra délnek fekszik az Öreg Dunapartján, ott hol a' folyam mindkét ágal inkább közeledvén egymáshoz nem sokára egyesülnek. Ezen helyezettetésénél fogva, gyakran szenved az áradásoktól,

és egyéb szigeti helységekkel együtt majd nyer majd veszt, mint a' Duna tetemesebben klárad vagy partjai közt korlátoztatik. Lakósal 1200-an vannak és néhányat kivéve ref. régi törzsökös magyarok. Szorgalmok által nem csak a' mult ezer viszontagságok közt fentudták tartani türheto állapotban falujokat, mellyet Bél is méltányolva említett, hanem jelenleg is elevenen fejlődő munkáságokkal falujokat és nemzetségeket örökíteni meg nem szünek.

7. *Lórév* ¹⁾ Makától éjszak, nyugotnak mint egy $\frac{1}{4}$ mértfölyre lehet az öreg Dunapartján, midőn Árpád és nemesei Anonymusként Csepel szigetében megtelepedvén hosszabban itt megnyugodtak (úgy tartja a' vélemény) hogy ott hol jelenleg a' leirt falu fekszik horták volna ki és be Árpádnak és nemesének lovait a' Dunán keresztül és innét neveztetett el a' hely Lórévnek, melly eredeti magyar nevezetet későbbben itt megtelepedett rácok Loórra korcsosítottak, és utánok szüpte máig még a' magyar hivatalos feljegyzésekben is így olvassák. — Lakósal hajdan mind törzsökös magyarok valának, de ezeket a' török háboru felemésztvén, most Servfából Buda visszavétele után ide vándorlott rácok foglalják helyüket. Szám szerint 600-an vannak egy kettőn kívül mind óhitűek, kikről csak annyit mondhatok, hogy lustaságok és tunyaságok miatt falajok az egész szigeten legnyomorultabb, kised templomjokban tulajdon papok végzi az isteni tiszteletet.

8. *Ujfalu* az ercsi réven belül jó fertály órányira fekszik Szent-Mártonnal szemközt, valaha magyarok lakták. Ezekután jöttek a' rácok. Ezeket is felettébb megrikítván a' viszontagságok, midőn a' mult század elején már csak néhány kunyhókban volnának austrial és sváb jövevényekkel szaporítottak de ezeknek társaságát a' rá-

¹⁾ Az oklevelekben „Trajectus equorum.“

czok nem szenvedhetvén, nem sokára öveik közé ide 's oda kiköltöztek. Az egyedül maradt németeket azután nagyon megsanyargatták a' Rákoczy pártbellek, de az újabb időben földmivelesli szorgalmok és kereskedések által annyira felvették magukat, hogy jelenleg házaik és vagyonságokra nézve az egész szigeten legnevezetesebbek. Lélek szám szerint mint egy 900 lehetnek, 1742-től fogva tulajdon plébánusok van. Ezelőtt ráczevi fiók egyház volt.

9. *Tököle*, Csep és Szent-Miklós helységek közt. Batta faluval pedig szinte szemközt a' Duna nagyobb ágához mint egy ezer lépésnyire szél és víz hordta homok huzkában elszórva fekszik. — II. Lajos idejében nevezetes mezőváros volt, de utóbb annyira lealacsonyult, hogy Bél Mátyás henne alig talált 30 silány kalyibákat. Boldogabb idejében nemzetünknek ezen helyet is magyarok lakták, kik elpusztulván, dalmát és servial rácok telepedtek meg benne 's most 1560. lélek számra szaporodtak. A' falu határa terjedt ugyan, de a' nép nagyon hátra maradt, mit jobbara nemzeti indulatjának köszönhet, mult 1838-diki árviz által tetemesen szentvedett 54. ház és 106. egyéb épület halomra dült, 61 megrepedezett. Ezen falunak nevezetesegei közé tartozik még az is, hogy 1541. fogva midőn Solyman Budát elfoglalta a' capistranus barátok itt kerestek menedéket ¹⁾, visszamenetelők után pedig szinte 1751-kéig a' ferenczlek viselték a' lelkészi hivatalt. — Tulajdon lelki pásztorát 1740ben nyerte, ki a' régi kised szentegyházban végezte az isteni tiszteletet. De ezen régi plébánia temploma 1811. lerontattván, helyibe új építeték, csak a' torony mint ősi idők tanuja maradt fenn. Ezen alkalommal ama' sir kő is, mellyről felebb szólottam, régi helyéből kivételett, és most az öreg ol-

¹⁾ Cath. Prov. Capistranae ad annum 1839.

tár megett szemléltetik. — Végre több írónk a' híres Tökölyi családott, Tökölye helyséből származtatják, de ezt a' felhozott írókból sem Wagner *Analecta Scepusi* című munkájában a' Tökölyi család eredetéről irt szavakból nem lehet alaposan következtetni: annyit azonban záradékul e' pontnál említeni érdekesnek találtam t. i. hogy a' fenforgó Tökölyi családnak eredete épen nem olly kései, silány, és alávaló, mint némelly részre hajlók erőszakos mesékkal mutogatni eröködtek, i. Wagner *Analecta Scepusi*. — Ugyan is Hunyadi Mátyás alatt már a' Tökölyiek ama' dicső fejedelem figyelmét és hajlandóságát birtokjok és vitézségük által megérdemelték. Ilyen volt Tökölyi Leopold Mátyás zászlótartója. — Tökölyi Miklós és András testvérekről pedig érdekes olvasni Mátyásnak az egrí püspökhöz (ki akkor római követségben járt) irt levelét, mellynek idevágó része így szól: „Secundo die festi omnium Sanctorum, quae erat dies veneris, Paulus Kinizsi ita antea cum omnibus gentibus nostris punita duobus et triginta millibus hominum bono modo praeparatis ex castro nostro Temesvár discessit, et omnibus qui domi suae parati, fussionem illius expectabant, intimavit ad diem dominicam qui proximus erat in vado Haram ad se convenire quod et factum est. Sed eadem die cum multi domo profecti diversis itineribus ad illud vadum convenirent, accidit unus casus, qui tametsi hostibus non incrementus existit nobis quoque ob amissionem notabilis familiaris nostri fuit non parum infaustus. Nicolaus et Andreas Tökölyi cum 100 equitibus ipso die iter adgressi dum alio itinere ad vadum contendunt 400 Turci qui in insidiis latuerant subito ex nemore effusi in eos irruunt et nil tale formidantes repente circumdant. Tum illi tanta multitudine conspecta cui se impares videbant currus oneratos extemplo circumlocant seque intra curruum septa concludunt. Turci vero nemori quod curribus contiguum erat protinus ignem injiciunt, ut flante contra nostros vento currus comburent. Ubi igitur carrus nostrorum ar-

dere coeperunt, nostri cum illis in pugnam congressi ab hora 9-a usque solis occubitum viriliter pugnant. Cecidit in illo conflictu magna pars Turcorum et nemo ut fertur sine vulnere discessit. Nicolaus Tökölyi duabus hastis ipso pugnae principio trajectus non destitit quin usque ad finem diei cum eisdem acriter confingeret. Deinde conversis illis in fugam ipse multis vulneribus confectus una cum fratre suo Andrea, qui similiter plura vulnera accepit, domum suam reversi sunt, et ipse quidem Nicolaus eadem die tantummodo suscepta Cessione et Communione Sacramenti ex hac luce discessit. Andras vero graviter decumbit, de quo adhuc incertum habemus utrum convalescere possit? Quinquaginta ex nostris in loco certaminis fuerunt trucidati, nec aliquis exceptis tribus sine vulnere reversus est. Ennyit a' magyar régi esetek felvilágosításul, és egy pár szót még:

10. *Promontorium helységéről.* Ezen helység ugyan nem fekszik a' szigetben, de mivel azzal egy uradalomban van, és Csepel szigeti falu földjei kerítik, sőt annak egy részén épült, az uradalmi fő tiszték is benne laksak, ezekre nézve hogy az egész leírás kimerítve legyen, ennek is rajzát adni az egészhez tartozandónak véltem. Tehát:

Promontorium magyarosítva: Dunafok, Budához egy kis német mértföldnyire az öreg Dunapartján Csepel falunak szemközt meredek 's kösziklás hegy' tövében terül el. — Hogy azon hely, mellyet foglal már a' rómaiaknál is közelebből ismeretes volt, eléggé tanúsítja ama' régi jeles sírbolt és emlék kő, mellyet 1802-ben e' falu vidékén kástak. A' sírbolt hosszú és szélyes téglából, és kövekből rakott össze és 7 láb hosszú 3' széles köemlékkel borítva, rajta egy római lovag, és egy római szűz képe, a' faragás mesterség szabályai szerint kifaragva valának láthatók, belől pedig szálas kard, ezüst markolattal, esüst sarkantyuk, római és görök felirata pénzek Hadrián császár idejéből 'stb. találtattak.

és most a' nemzeti museumban őriztettnék. — Mintegy 26 évek előtt fedeztettek fel e' környéken valamely régi erősségnek darabos kövekből álló nyomai is, e' felett római országot mutató jelek, szóval több épületek és sírholtok omladéki, ezekhez ha az érdeklött helynek regényes fekvését adjuk, tagadhatlanul szén kihozást tehetjük hogy: azon helyen, hol ma Promontorium határa elterül hajdan t. i. a' rómaiak uralkodások idejében: római villák díszeskedtek.

1240. körül Promontorium tájékát sűrű erdők borították, de a' hagyomány szerint nagyobb részint akkor levágattak a' tatárok pusztítását ez által feutartani vagy által menekülőket akadályoztatni akarván. — Most is láthatni még néhány ősi időkre mutató 's mint egy kövé vált fatörzsrököket a' török halinti és kamarai erdők felé, melly most is fenálló erdők bizonyára a' régibb időkben szinte a' Dunáig terjedtek, 's csak azután midőn az emberek itt megszállottak irtattak ki. Aazonban:

Mikor alapítatott meg először Promontor helysége ezt bizonyosan tudni nem lehet, csak vélekedni; hogy magyar fejedelmink alatt 's nevezetesen midőn ezek Budán laktak, és gyakran Csepelen mulattak Promontor kellemes vidéke, mellyet már rómaiak is annyira becsültek, bizonyára miveletlen nem állott, mit a' már fentebb érintett épület maradványából következtethetünk.

Elfoglalván Budát a' török természetesen e' táj is annak vas járma alatt elszibhadva szendergett, de kihajtatván innét a' pogány és pedig mindjárt Buda visszavétele után kezdtek a' promontoriumi halmokon néhány gnyhók emelkedni, és a' kedvező fekvésű hegyeken szőlőket miveendő, vagy köveket fejtő családok megtelepedni és így Promontoriumnak alapja megvetettni. Mindazonáltal:

1726-ban még igen csekély község volt 's 1730-ban is (melly év szám a' község pecsétén olvasható) csak 200 lélekből állott az egész. De 1750. körül számos ju-

vevényekkel már annyira szaporodtak, hogy több utcákat építeni kezdenének, végre 1810. és 1820. ismét újak felállítására szükségessé lett; mert az egész lakosság már 2 ezeren felül halladott, jelenleg pedig a' 3 ezer számot elérte.

Lakosai eredetileg német, Belga Rajna vidéki 's egyéb gyűlevész vándorokból állott, kik most általában németül beszélnek, néhány kőbányákban dolgozó tótokat kivéven, kiejtésök még most is jó formán durva, és a' magyar hazában idegenek, de ruhájokra nézve az idevaló szokásokat lassanként elvállálják, földjeik nem lévén egyedül szőlőmivvelésből (melly itt híres borokat szokott teremni) és a' szomszéd fővárosba való fuvarozásból és napszám bérből éldegelnek, sokkal tisztességesebben, mint sok gazdag, zsiros, és napjáró térségen henyélve tengődő egyéb alföldi tanya fészkek lakói. Házaik és ültözötökre nézve valóban bár melly nagy város kül városaiba heitlenének.

Azon díszes templom, melly a' helységet ékesíti 1791. épült azelőtt pedig isteni tiszteletjüket eleinte a' kastély kápolnájában, ezután ama' kápolnácskában tartották melly a' falu feletti dombon emelkedik és 1742-dik Biró Márton veszprémi püspök által felszenteltetett. — Ugy tartja a' monda, hogy a' mostani templom csucsán lévő nagy vas kereszt valaha a' hárosi szigeten épült zirczi barátok kolostorának (erről főlebb szólottunk) templomtornyán állott, honnét a' budaivárbeli karmeliták tornyára vitték, innét végre eltörültefésék után a' promontoriumi toronyra jntott. — Nevezetes utoljára a' promontoriumi uradalmi kastély, mellyet Eugén herczeg 1714-ben építtetett. Ezen évszám van a' ház éjszaki kapujára is bevésvé. Valaha egy emeletes pompás márvány lépcsőzettel, és benső készülettel ellátott ékes épület volt, de 1725-ben leégett, mióta mostani alakjában az országút mellett látható.

A' promontoriumi szomszédságban 1819-ben alapított falucsukát Albert falvának, németül Saxenfeldnek (mivel Albert herczeg a' tulajdonos, száz vérből eredett) nevezték, 214-ik számra menő lakosai e' kies telepítvénynek mind szorgalmas mestere emberek 's egyedül csak mesterségekből is élnek, szántó földjük nem lévén. Az 1838-ik árviz csak nem egészen elsöprötte őket, de jelenleg még díszesebben emelkednek házaik.

BOGNÁR JÓZSEF.